

מסעם של יהודים מצפון תימן לארץ ישראל בהנהגת הרב דוד צדוק הלוי

אהרן גימאני

תקציר

הרב דוד צדוק הלוי נולד באדר תרמ"ה (1885) בעיר אַלְהַג'ר שבמחוז חידאן שבצפון תימן, ונפטר בקריית עקרון בסיוון תשכ"ו (1966). בתימן הוא היה הסמכות הרוחנית של היהודים במחוז חידאן, ובארץ ישראל הוסמך לרבנות על ידי הרב הראשי בן ציון עוזיאל, וכיהן כרב הראשי של קריית עקרון. בשנת תש"ד (1944), התארגנו שלוש קבוצות עולים כדי לעלות לארץ ישראל. האחת ממחוז בְּרַט, השנייה ממחוז צעדה והשלישית ממחוז חידאן. הם מנו כ- 500 נפש ובראש כולם עמד רבם הנערץ, הרב דוד צדוק הלוי. את שנת היציאה למסע העלייה מצפון תימן, שנת תש"ד ליצירה, שהיא שנת ברנ"ה לשטרות, הסמיכו העולים לפסוקים שנושאים הוא שיבת עם ישראל לארצו: את הפסוק בתהלים (קכו, ו) "בא יבוא ברנ"ה", ואת הפסוק בישעיהו (נא, יא) "ובאו ציון ברנ"ה". התלאות שעברו על חברי הקבוצה שהיו מבוססים מבחינה כלכלית, היו גדולים משל אחרים. הדבר התבטא באורך הדרך, מפני שהם גרו בצפון תימן ונסעו דרך צנעא הבירה וקהילת דמאר, עד עדן שבקצה הדרומי. בעיכובים בדרכים שהביאו להתרוששותם הכלכלית, בגלל סגירת השערים של הכניסה לעדן, אזור שהיה תחת חסות בריטית, ובהמתנה לשעת כושר לכניסה לכיוון עדן; וכן בשהייה הממושכת במחנה גאולה לעלייה לארץ ישראל. כעבור חמש שנים הם הגיעו לישראל, בשנת תש"ט (1949), בעלייה המכונה "על כנפי נשרים".

השתלשלות העלייה של הקבוצה שבראשה עמד הרב דוד צדוק הלוי, נבדקה דרך חומר מגוון: כתיבי יד שכתב הרב, מכתבים ששלח למכרים בארץ ישראל, שירים שחיבר, ספרי זיכרונות שכתבו חברים מהקבוצה, וכן רשמים מאנשים ששהו במחיצתו בתפקידו כרב בתימן, בדרכו לארץ ישראל, ובהשתקעותו בארץ ישראל.

פתיחה

בחלק הראשון של המאמר אשחזר בקווים כלליים את מסעו של הרב דוד צדוק הלוי עם קבוצתו, מצפון תימן ועד להתיישבותו בארץ ישראל. התיאור נסמך על מקורות אלה: מכתבים ששלחו הרב צדוק וחברים אחרים מהקבוצה; שירים שהוא חיבר ובהם תיאר את תלאות הזמן; רשימה קצרה שכתב על מסע הקבוצה בתקופת שהותו בעדן; ספרי זיכרונות שכתבו חברים מהקבוצה; וכן רשמים מאנשים ששהו במחיצתו בתפקידו כרב בתימן, בדרכו לארץ ישראל ובהשתקעותו בה. בחלק השני של המאמר יוצגו, בלוויית הערות, חמישה מכתבים ששלח הרב צדוק למכריו בארץ ישראל בשנה הראשונה למסעם. במכתבים אלה אצור מידע חשוב על מסע הקבוצה והתלאות שעברו חבריה בדרך לעדן, וכן על פנייתם למכריהם בארץ ישראל שיחושו לעזרתם כדי להקל על מצוקתם.

חלק ראשון: המסע

א. הרקע לעלייה וההכנות למסע

1. יהודי צפון תימן

יהודי צפון תימן נבדלו מאחיהם שבמרכזה ובדרומה בהופעתם החיצונית ובהליכות חייהם. הם ניכרו בקומה גבוהה ובגוף חסון, חיו בשכנות טובה עם שכניהם המוסלמים, וחלקם אף נשאו נשק – בשונה מיהודים שבמחוזות אחרים בתימן.¹ עובדיה זדני, שנמנה עם חברי הקבוצה שהחלה את מסעה עם הרב דוד צדוק הלוי, כתב בעניין זה:

היחסים בין היהודים והגויים היו טובים מאוד. יש בין בתי היהודים בתי גויים, ויש בין בתי הגויים בתי יהודים. הלבוש אותו לבוש והשפה אותה שפה. הילדים שיחקו ביחד, וכל אחד כיבד את השני והוקיר את דתו. כל אחד מבני השבט ראה עצמו אחראי למה שקרה ליהודי. אם מישוהו חייב כסף ליהודי ולא

1 ראו הרב עובדיה יעבץ, יהודי צעדה וסביבותיה, [קרית עקרון] תשע"ב, עמ' 24–25; הרב אהרן בן דוד, בית האבן: הליכות יהודי צפון תימן, [קרית עקרון] תשס"ח, עמ' 306; הנ"ל, החינוך היהודי בצפון תימן ושורשיו ביהדות, [תל-אביב] תשמ"ד, עמ' 13; נסים בנימין גמליאלי, תימן ומחנה גאולה, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 167–168; משה צדוק, "היחסים בין היהודים והערבים בתימן", יהדות תימן, פרקי מחקר ועיון, בעריכת ישראל ישעיהו ויוסף טובי, ירושלים תשל"ו, עמ' קסא; הרב נסים טירי, בתלאות הגלות והגאולה (הרפתקאות ונסים בין רדאע לעדן). בעריכת מרדכי יצהרי, רמת-גן תשנ"ח, עמ' 56; איש ימיני: ספר הזכרון לרבינו יחיא יצחק הלוי זצוק"ל, בעריכת הרב אבירן יצחק הלוי, ג, בני ברק תשע"א, עמ' רעד, הערה 12.

שילם חובו, או אם מישהו התגרה בו והיהודי לא יכול לעמוד כנגדו, אז בני השבט באים לעזרתו. ואם היהודי יכול להכות אויבו ולהפרע ממנו – בני השבט ניצבים מאחוריו, תומכים ומצדיקים אותו.²

למסע שבו עסקינן יצאו העולים משלושה מחוזות בצפון תימן: ממחוז צעדה, המצוי במרכז צפון תימן, ובו שוכנת העיר צעדה, העיר הגדולה בצפון תימן, ובה קהילה יהודית שהייתה אחת הקהילות החשובות בתימן, והייתה הסמכות הרוחנית לקהילות היהודים שבצפון תימן; ממחוז ברט הנמצא דרומית מזרחית לעיר צעדה, ובו כפרים שבהם גרו יהודים: רג'וזה, מוחתווייה ומודאן; וממחוז חידאן, הנמצא דרומית-מערבית לצעדה, והיישובים החשובים שבו היו חידאן, הג'ר, סאקין וראזח.³

2. הרב דוד צדוק הלוי

הרב דוד צדוק הלוי נולד בה' באדר תרמ"ה (20 בפברואר 1885) ביישוב אֶלְהַגְ'ר שבמחוז חִידָאן אֶשְׁאם שבצפון תימן, ונפטר בקריית עקרון בי' בסיוון תשכ"ו (29 במאי 1966). הוא שימש כרבנות בתימן ובארץ ישראל. בתימן הוא היה הסמכות הרוחנית של היהודים במחוז חידאן אשאם. בשנת תש"ט (1949) עלה הרב דוד צדוק הלוי לארץ והתיישב בקריית עקרון. כשנה לאחר עלייתו ביקרו אצלו הרב הראשי לישראל הרב בן ציון חי עוזיאל יחד עם הרב אברהם טביב, וכאות הוקרה נתן לו הרב הראשי כתב הסמכה לשמש כרב הראשי בקריית עקרון. בתפקיד זה כיהן הרב דוד צדוק עד פטירתו בתאריך י' בסיוון תשכ"ו (29 במאי 1966).⁴

הרב דוד צדוק היה בקי בחוכמת הנגלה ובחוכמת הנסתר, וממכתביו ניכרת גדולתו בתורה. בהקדמה שכתב לתכלאל (סידור התפילה התימני) והעתיק (ככל

2 עובדיה זנדני, ילקוט עובדיה, תל-אביב תשמ"ו, עמ' מה.

3 רשימת היישובים בכל אחד מהמחוזות חידאן אלשאם, צעדה וברט ראו בכרססת שהכין פרופ' שלמה דב גויטיין, הובאה במאמרו של יצחק הולנדר, "דמוגרפיה", בתוך תימן, בעריכת חיים סעדון, ירושלים תשס"ב, עמ' 41–42. ראו גם משה גברא, אנציקלופדיה לקהילות תימן, ערכים "ברט", עמ' 76–77, "חידאן אלשאם", עמ' 215–217; "צעדה", עמ' 494–498.

4 ראו סולימן אהרן ויונה מדהלה, "במלאת שלש שנים לפטירתו של מורינו הרב דוד צדוק הלוי צדוק"ל", אמונים, בטאון אגוד רבני תימן בישראל, גיליון מס' 1, ערב חג שבועות תשכ"ט; בן דוד, בית האבן (לעיל הערה 1), עמ' 294–295; משה גברא, אנציקלופדיה לחכמי תימן, א, בני ברק תשס"א, ערכים "לוי, דוד בן צאלח-צדוק", "לוי, דוד בן צדוק", עמ' 287; "הנ"ל, ב, בני ברק תשס"ג, ערך "לוי, דוד בן צאלח-צדוק", עמ' 184–186. הרב אהרן בן דוד כתב שהוא נולד שנה קודם, בה' באדר תרמ"ד (2 במרס 1884); ראו שם, עמ' 294.

הנראה לשימושו האישי (כרב) תיאר הרב דוד צדוק את קשיי הפרנסה בעבודתו בצורפות ובמסגרות כאשר שהה מחוץ למקום מגוריו:

ואחר זה טלטלני ה' משם טלטלה גבר,⁵ עד שהגיעוני עונותי לארץ העמים הנקראים מראן⁶ [...] והייתי מתפרנס במלאכת הנחשת, תכשיטי נשים, טבעות לידיהם ולרגליהם זכרים.⁷ ועם כל זה לא מצאתי מנוח,⁸ ולא עלה בידי לקנות כלים לביתי ולא בגדים. ואח"כ עסקתי במלאכת הברזל, שעליו אמרו חכמים כל העוסק בו גורם ח"ו קיצור ימים,⁹ ועסקתי בו משך ימים ושנים.¹⁰ על אישיותו ותפקידיו בעולם הרבנות בין בני קהילתו שבצפון תימן כתב הרב ד"ר אהרן בן דוד, שלימים נשא את נכדתו אורה (בערבית שמעה), שעלתה מתימן עם סבה הרב דוד צדוק הלוי:

היה מלמד תינוקות ומורה למבוגרים, מסמיך שוחטים, מוהל, שוחט, מקדש ומגרש, וכל הסמכויות הנתונות לרב נתונות גם לו. הוא היה גם משורר וגם מנהיג דגול. ומעל לכל הוא היה מקובל, שחכמת הקבלה נהירה לו.¹¹ ובמקום נוסף הוא הדגיש את בקיאותו העצומה בתורת הקבלה:

מארי דאוד היה למעין נובע בחכמת הנסתר והכל נהיר לו. הוא היה ממש כחרש וכמסגר, שבשעה שהיה מגיע למקום כלשהו היו חכמי אותו מקום סוגרים פיהם ונעשים כחרשים לפניו. הוא היה הפותח בכל אירוע, והוא ראש המדברים בחכמת הקבלה בכל מקום. ואם הסמיך תלמיד לשחיטה או לרבנות לא היה מי שיערער על הסכמתו. חכמי הקבלה שבכל אתר בצפון תימן חלקו לו כבוד גדול, והיה בעיניהם כמי שנאמר עליו "יושב בשבת תחכמוני". מארי עואץ' מן הישוב סאקין הידוע כאיש קבלה וכן יחיא גמיל מצעדה הבקיא בחכמת הקבלה נתנו לו את הבכורה. הצעירים מבני הצפון שהיו נוכחים בעת הרצאת דבריו היו מתפעלים מהידע הרב ומן השפה שדיבר בה, שכולה

5 על פי ישעיהו כב, יז.

6 על יישוב זה ראו אבראהים אחמד אלמקחפי, מעג'ם אלמדן ואלקבאיל אלימניה, צנעא 1985, עמ' 376.

7 הכוונה לטבעות לבוהן של הרגל הנקראות ז'אפיר.

8 על פי איכה א, ג.

9 השו"ת משנה מידות ג, ד: "שהברזל נברא לקצר ימיו של אדם".

10 כתב יד ירושלים, פלדמן 80 (מס' סרט 42682 במכון לתצלומי כתבי יד עבריים בירושלים),

הקדמת המאסף, דף 93 ע"א-ע"ב.

11 בן דוד, בית האבן (לעיל הערה 1), עמ' 296.

ארמית, כלשון הזוהר.¹²

הרב עובדיה יעבץ, שהיה הרב הראשי האחרון של קהילת צעדה, והכירו עוד בתימן, ובארץ ישראל כיהן ברבנות בקריית עקרון לאחר פטירתו, כתב על בקיאותו בתורת הקבלה:

בעיר אלהגר היתה קהילה יהודית גדולה. בשנים האחרונות עמד בראשה הרב דוד צדוק הלוי זצ"ל, רב ידוע ומפורסם כמקובל, ובעל תפיסה עצומה בזוהר הקדוש ומשנת חסידים, לקריאה בעל פה ככתבם וכלשונם [...] נדמה לי שהוא יחיד בין הרבנים ואין דומה לו לשנן דברי הזוהר הקדוש מלה במלה,¹³ הפלא ופלא. הרב דוד הוא אחרון בשרשרת רבנים גדולי תורה שעמדו באזור חידאן.¹⁴

ביום השלושים לפטירתו, לאחר העלייה לקברו שבקריית עקרון, היה בין אלה שהספידו אותו הרב ישעיהו משורר, שניהן כאב"ד בעיר פתח תקוה ומהדמויות החשובות של יהודי תימן בישראל.¹⁵ בדברי הספדו הוא ציין את חוכמתו ואת חריפותו, את גדולתו ואת שפלות רוחו, את יראת חטאו ואת אהבת הבריות שבערה בו. הרב עובדיה יעבץ, שניהן כרב האחרון של יהדות צעדה שבצפון תימן, ושימש כרב הראשי של קריית עקרון לאחר פטירתו של הרב דוד צדוק הלוי, עמד בדבריו על פועלו המבורך, על הליכות חייו, ועל ביתו הצנוע בחומר שהוא סמל לעושרו הרוחני של הרב הגדול בענווה ובטוהר המידות.¹⁶

3. רעידת אדמה

בשנת תש"ב (1942) התרחשה רעידת אדמה בצפון תימן וגרמה לבהלה גדולה. בתים התמוטטו, עצים נעקרו ובני אדם נהרגו. וכך כתב הרב דוד צדוק הלוי על הרעש במקום מגוריו במחוז חידאן בימיו הראשונים:

- 12 אהרן בן דוד, ספר המעשים, א, [קריית עקרון] תש"ע, עמ' 386–387. על ביקורו של הרב דוד צדוק הלוי בעיר צעדה ועל מפגשו עם הרב יעבץ וחכמי המקום והתפעלותם מהדרשה שנשא בתורת הקבלה ראו הנ"ל, ספר המעשים, ג, [קריית עקרון] תשע"ה, עמ' 300–302. כלומר בעל פה.
- 13 ראו הרב יעבץ, יהודי צעדה וסביבותיה (לעיל הערה 1), עמ' 15–16. הרב דוד צדוק הלוי הוא שערך נישואים לרב עובדיה יעבץ, ואף נתן בידו כתב סמיכה לשחיטת בהמה, היה ועוף. ראו שם, עמ' 37, 181.
- 14 על פועלו המבורך של הרב משורר ראו הרב ישעיהו משורר – חייו ותורתו, בעריכת משה גברא, בני ברק תשע"ח.
- 15 ראו בכתבתו של יוסף דחוח, "הרב דוד צדוק הלוי זצ"ל", אפיקים יג–יד (תשכ"ו), עמ' 15.

בשנת תש"ב התחילו הזוועות. יום שבת סדר ויחי יעקב¹⁷ בהיותנו בבית הכנסת מתפללים באו עלינו שלש זוועות קטנות, כמנהג הזוועות שהיו באים בימים הראשונים. לאחר סעודת שחרית והנה רעש גדול שלא שמענו כמוהו דורות ראשונים. והיו כל בני אדם צועקים גדולים וקטנים, וגם הבהמות צועקות בקולן ובוכים, ולא היו רוצים לאכול מכל מיני עשבים. ומן הרעש הזה נהרסו כמה ועד כמה בתים, ונפלו כמה הרים, ומתו כמה ועד כמה אנשים ונשים, ונתפוצצו כמה סלעים, והשדות נתמלאו בקעים, וכמה ועד כמה עצי ארזים נעקרו ממקומם עם השרשים, ועד שלושה עשר יום לא נפסקו הרעשים.¹⁸

אחרי הרעש הראשון באו רעשי-משנה ונמשכו כמעט שבועיים, ואחריהם התחולל עוד רעש גדול וחולל הרס נוסף. בעקבות זאת עזבו רבים את בתיהם וגרו באוהלים מחוץ לעיר במשך כשלושה חודשים. הרב דוד צדוק הלוי כתב על כך בהמשך דבריו: וביום השלושה עשר בא רעש גדול והחריב רוב הבתים הנשארים, וההרים עשו מלחמה כמלחמת הגבורים, מזה אלי זה היו זורקים האבנים. ואל תאמרו שהאבנים היו קטנות, אלא כחנניות הרוכלים גדולות. ובאותם הימים היו היהודים כמו אוננים, וכל הנשים מקוננים, ומרוב הפחד לא אוכלים אלא סעודה אחת לשלשה ימים. כי בכל רגע היו מרתתים, מתי פלפו עלינו הבתים, או תבקע האדמה מתחתנו ונהיה ח"ו כעדת נועדים.¹⁹ ומאחר שלא יכולנו לישוב בבתים, נטינו לנו מחוץ לעיר אוהלים, ממיני אריגת שקים שחורים, עד שירד הגשם והלכנו וישבנו בנקיקי הסלעים, במשך שלשה חדשים.²⁰

לפי דבריו של הרב דוד צדוק הופיעו רעידות נוספות גם בהרים, ומי שברחו מבתיהם ושהו באוהלים חשו שאין להם ביטחון גם בהרים, ושבו לבתיהם.

אסון טבע זה היה בין המניעים ליזמתו של הרב דוד צדוק הלוי לעלות עם חלק מבני קהילתו לארץ ישראל.

17 י"ד בטבת תש"ב (3 בינואר 1942).

18 רשימתו של הרב דוד צדוק הלוי התפרסמה בספרו של גמליאלי, תימן ומחנה גאולה (לעיל הערה 1), עמ' 145-146.

19 על דרך הכתוב בסיפור על קורח ועדתו, שנבקעה האדמה תחתיהם ובלעה אותם (במדרב טז, יא): "לכן אתה וכל עדתך הנועדים על ה'".

20 גמליאלי, תימן ומחנה גאולה (לעיל הערה 1), עמ' 146.

4. הכנות למסע

ממכתב ששלח הרב דוד צדוק הלוי למכריו בארץ ישראל באלול תש"ג (ספטמבר 1943) אנו למדים על ניסיון ראשון לעלות לארץ ישראל שהיה לקראת סוף שנת תש"ג. לדבריו במכתב זה, הגיעה אליהם הבשורה כשלושה חודשים לפני כן, שהאמאם יחיא נתן אישור לצאת מתימן לכל מי שחפץ. האמאם יחיא שינה למעשה את עמדתו בשנת 1943 בעקבות שלוש שנים רצופות של בצורת בתימן ואחריהן רעב ומגפות שהפילו חללים רבים, והעלים עין מהתפשטות התופעה של יציאת יהודים מתימן.²¹

בעקבות כך הזדרזו הרב דוד צדוק הלוי ומכר את חפציו בחצי המחיר. הקבוצה שבראשה עמד התחילה את המסע, אך לא הרחיקה לכת, ונעצרה ביישוב סאקין שבמחוז חידאן. המשך מסעם לא צלח משום שהיו מאנשי קהילתו שבסיוע חבריהם מהגויים עיכבו אותם, והם נאלצו לחזור למקומם. הטענה של אחדים מאנשי קהילתו הייתה, שהם צריכים אותו בקרבם כדי לשרת בקודש, כמו מילה והנהגת הקהילה. היו מבני הקהילה ששמחו שהוא חזר, ואולם היו כאלה שהצטערו כנראה משום שרצו לתפוס את המנהיגות במקומו. במכתבו הנזכר ביקש ממכריו בארץ ישראל שישתדלו בעבורם בהשגת רישיונות עלייה, ועוד ביקש מהם שיודיעו להם אם הם יכולים להתחיל במסעם, או שעליהם להמתין במקומם.

הרב דוד צדוק הלוי לא התיימשך מן הניסיון הכושל שהיה לו, וכעבור כחצי שנה חידש את היוזמה. שני גורמים עיקריים נתנו דחיפה לעלייה זו. האחד, התפשטות השמועה על ההיתר שנתן האמאם יחיא לעלייה לארץ ישראל, והאחר, מכתבים שהגיעו לרב צדוק ולחבריו מקרוביהם בארץ ישראל המזרזים אותם לעלייה. על ההיתר של האמאם יחיא כתב הרב דוד צדוק הלוי, בפרוזה חרוזה, בתקופת ההמתנה לעלייה בשהותו בעדן:

21 ראו משה צדוק, יהודי תימן: תולדותיהם וארחות חייהם, תל-אביב תשכ"ז, עמ' 252. ראו גם בת ציון עראקי קלורמן, יהודי תימן: היסטוריה, חברה, תרבות, ג, רעננה תשס"ח, עמ' 253–256; חיים צדוק, באהלי תימן, תל-אביב תשמ"א, עמ' 136–137; נסים טירי, בתלאות הגלות והגאולה (לעיל הערה 1), עמ' 58; ראובן אהרוני, יהודי עדן: קהילה שהיתה, תל-אביב תשנ"א, עמ' 255. על המצוקה הכלכלית בשנת תש"ג (1943) כתב הרב עמרם קרח, רבם הראשי האחרון של יהודי תימן בגלותם: "ובצאת חג הפסח שנת התש"ג (1943) עלה שער החטים ששה נפר בריאל. ובעלי מלאכות לא מצאו במה להשתכר. אז עלה רעיון ההגירה בלב כל איש וכל בני משפחה, ולהיכן? לארץ חמדה אשר כל נפש קשורה באהבתה [...] גם בכל מושבות היהודים הורע מצבם הכלכלי, ובכל עיר וכפר רעיון הנסיעה הולך ומתגבר. לאלפים ומאות נתקבצו שירות ונסעו לעדן" (הרב עמרם קרח, סערת תימן, ירושלים תשי"ד, עמ' פב).

ובחודש כסלו שנת תש"ד²² קול התור נשמע בארצנו,²³ כי המלך יחיא אל-מתווכל הכריז בכל מדינות מלכותו / שכל מי שהוא חפץ לעלות לא"י הרשות בידו / ומרוב השמחה ששמחנו לצאת מבין העמים שהם תחת רשותו / בטחנו בשם ברוך הוא שהוא אחד ואין זולתו / ומכרנו הנכסים כל כלי בשליש ורביע דמותו²⁴ / ולקחו על כל נוסע שדותיו וגם ביתו / עם כל השטרות לא השאירו אפילו שיטה אחת בכתיבתו / והכריחו אותנו שכל אחד ואחד יתן מחילתו / ולא היתה מלב ונפש אלא מחוץ לשפתו / שלא יעכבוהו וימשיכו ישיבתו / בבית האסורים ותהיה שם קבורתו²⁵ / וכל הכסף שהיה לנו עם הגויים²⁶ שהם תחת מלכותו / נמנו וגמרו שלא ישלם שום אחד ליהודי אפילו פרוטה אחת דמי שתייתו / אחר כך הכינונו לנו צדה לדרכנו ובחדשי טבת ושבת²⁷ נסענו.²⁸

הרב דוד צדוק הלוי הדגיש בדבריו את האישור מהאמאם יחיא, שכל הרוצה לעלות לארץ ישראל יוכל לעשות זאת בתנאי שנכסי דלא נידי של העולים יופקעו לטובת המלכות.²⁹ עוד הדגיש את מכירת המיטלטלין במיעוט דמים.

העולים הראשונים מצפון תימן הגיעו לארץ ישראל בעשור הראשון של המאה העשרים, ובמרוצת הזמן הם התיישבו במושבות חקלאיות: בשעריים שברחובות, בשיבת ציון שבראשון לציון ובמחנה יהודה שבפתח תקוה.³⁰ את המכתבים שקיבל ממכריו בארץ ישראל הוא הזכיר במכתבו אליהם בתאריך כ"ו בניסן תש"ד (19 באפריל 1944), בזמן שהקבוצה מעוככת בדרכה לארץ ישראל, וכך נכתב בו:

אח"כ הגיעו אלינו המכתבים הטובים שלכם, וכתוב בהם שנמחר וניסע לעלות לארץ ישראל. וכיון שראינו המכתבים שמחנו שמחה גדולה. ותכף קמנו והיכננו צדה לדרכנו / ועזבנו שדותינו ובתינו / כדי לעלות לארץ נחלת

- 22 דצמבר 1943.
- 23 שיר השירים ב, יב.
- 24 הכוונה למחיר שוויו.
- 25 על פי משנה מכות ב, ז.
- 26 הכוונה לכסף שהגויים היו חייבים להם.
- 27 ינואר-פברואר 1944.
- 28 גמליאלי, תימן ומחנה גאולה (לעיל הערה 1), עמ' 146.
- 29 על חוק זה ראו הרב קרת, סערת תימן (לעיל הערה 21), עמ' עב-עג.
- 30 ראו למשל יהודה ניני, תימן וציון: הרקע המדיני החברתי והרוחני לעליות הראשונות מתימן, ירושלים תשמ"ב, עמ' 224-229; בת ציון עראקי קלורמן, "אהרן עפג'ין והעלייה מצפון תימן: דיון היסטוריוגרפי", פעמים 84 (תש"ס), עמ' 88-103.

אבותינו / ונתראה פנים עם אחינו.³¹

ברוח זו כתב עובדיה זנדני, שנמנה עם העולים, ותיאר בהרחבה את החיים בארץ ישראל כפי שכתבו להם מכריהם בארץ ישראל. הם כתבו להם על הצלחתם בגידולים חקלאיים בארץ ישראל, על השפע הכלכלי המצוי בארץ, על מאכליהם, על בתייהם ועל לבושם. וכך הוא תיאר את הרגשתם לשמע הדברים:

ובראותנו המכתבים האלו תקפה אותנו תשוקה עזה לא"י. והרבה יהודים התעוררו לעלות אליה, יען זהו חלומם של יהודי תימן. כל ימי חייהם בגלות היו יהודי תימן מצפים למשיח שיבוא ויגאל אותם, אבל המשיח לא בא. וכיוון ששמענו שיש מחנה לקבל עולים (בעדן), ויש מנהלים ומטפלים, והאמאם יחיא מלך תימן הרשה ליהודים לצאת מארצו, רעדה האדמה תחתנו, כאלו אנו עוברי דרך, ולא יכולנו עוד לשבת.³²

יש להעיר, ששנה לפני המסע שאנו עוסקים בו, ב-1943, הייתה הזדמנות נוחה ליציאת יהודים מתימן בדרך לארץ ישראל. באותה העת התיר האמאם, כאמור, יציאת יהודים. אולם חודשים אחדים אחר כך, עדיין ב-1943, כשראו השלטונות בעדן שרבים נוהרים אליה, החלו לתכנן את ההגבלה, ולא עבר זמן רב ונחסמו הדרכים המובילות לעדן, ומאות עולים נתקעו ביישובים הסמוכים לגבול, ובהם גם הקבוצה שבהנהגת הרב דוד צדוק הלוי.³³ אף על פי כן, מאוגוסט 1943 ועד יוני 1945 עלו כ-5000 יהודים מתימן לארץ ישראל. מספר גדול זה של עולים נבע מהפסקת העלייה מאירופה בזמן מלחמת העולם השנייה; רישיונות העלייה (סרטיפיקטים) שהקצתה ממשלת המנדט הבריטי הופנו לתימן. הג'וינט (American Jewish Joint Distribution Committee) נרתם לסייע לעולי תימן וניהל את מחנה העולים

31 ראו להלן חלק שני: המכתבים, מכתב ב, עמ' 62. בעניין זה כתב הרב נסים טירי, תושב קהילת רדאע שעבד לפרנסתו בעיר עדן: "בשנת תש"ד – 1944 נשלחו מכתבים לתושבי תימן מקרוביהם בארץ, אשר זירזו אותם לעזוב את תימן ולנסוע לעדן. במכתבים אלה הבטיחו שולחיהם שהם ימציאו להם רישיונות שישלחו למשרד הארץ ישראלי בעדן". ראו בספרו, בתלאות הגלות והגאולה (לעיל הערה 1), עמ' 60.

32 זנדני, ילקוט עובדיה (לעיל הערה 2), עמ' קז.

33 בעניין זה כתב הרב עמרם קרח: "ניתנו רישיונות לשיירה ראשונה לעלות לא"י, אחר שניתוספו עליהם כפלי כפלים על מספרם, וננעלה דרך הים בפניהם. ועל אף כל היסורים, זרם הנוסעים לא פסק, כי העוני והמחסור דוחפם לעזוב את משכנותיהם" (קרח, סערת תימן [לעיל הערה 21], עמ' פב).

מְצַעֲבִין שליד עֵדֶן. הוא דאג להעלות לארץ ישראל בלי תמורה את היהודים שהגיעו מרחבי תימן למחנה זה.³⁴

עוד יש להעיר, שלהגשמת הרעיון של היציאה מתימן היה על העולים מהצפון לעבור בדרכם הארוכה והקשה מבתיהם בתימן, כמו שאר העולים מרחבי תימן, את הגבול בתחומן של שלוש רשויות. זו של מלכות האמאם יחיא, שמתחמום הם יוצאים, אזור הפרוטקטורט הבריטי הנשלט על ידי סולטנים מקומיים, והעיר עֵדֶן, שהיא עיר נמל ומושבה בריטית, והיא שימשה כשער לעלייתם של יהודי תימן לארץ ישראל. את שנת היציאה למסע העלייה מצפון תימן, שנת תש"ד ליצירה, שהיא שנת ברנ"ה לשטרות, הסמיכו העולים לפסוקים שנושאים הוא שיבת עם ישראל לארצו: "בא יבוא ברנ"ה" (תהלים קכו, ו); "ובאו ציון ברנ"ה" (ישעיהו נא, יא).³⁵

ב. המסע מצפון תימן לעֵדֶן

1. המסע דרומה

שלוש קבוצות עולים חברו בעלייה זו. האחת מאזור בְּרֵט, השנייה מצעדה והשלישית מְחִידָאן, ובראש כולן עמד הרב דוד צדוק הלוי.³⁶ על המסע, על התלאות ועל ההמתנה לעלייה לארץ ישראל עד שהגיעו לסביבות עֵדֶן, נוכל ללמוד ממכתבים שנשלחו בשנה הראשונה לאחר צאתם מקהילתם. שלוש הקבוצות שבראשן עמד הרב דוד צדוק הלוי מנו כ-500 נפש, ובאחד המכתבים מפורטים גם חלק משמות ראשי המשפחות של העולים וסך הנפשות שמנתה כל משפחה.³⁷ משפחתו הגרעינית של הרב כללה את שלוש נשותיו: בשמת (בערבית כאדיה), נעמה וכשרה (בערבית צאלחה)³⁸ ואת שתי בנותיו בשמת (כאדיה) ורחל,

34 ראו חיים צדוק, מן המיצר: אגרות, תעודות ומכתבים, ירושלים תשמ"ט, עמ' 104; הנ"ל, באהלי תימן (לעיל הערה 21), עמ' 159; עראקי קלורמן, יהודי תימן (לעיל הערה 21), עמ' 263–257; אסתר מאיר-גליצנשטיין, יציאת יהודי תימן, תל-אביב 2012, עמ' 58–61.

35 העתק מכתב מתאריך כ"ו באב תש"ו (1946) שנשלח מעֵדֶן לחיים צדוק ע"י יהודי חידאן וצעדה, בשעה שהמתינו בסביבות קעטבה לכניסתם לעֵדֶן. ראו גנזי בית נחמה ויאיר מדאר הלוי, רחובות, תיק מכתבים. ראו גם זנדני, ילקוט עובדיה (לעיל הערה 2), עמ' קה-קו.

36 אברהם מדהלה, אין לי ארץ אחרת, תל-אביב תשנ"ח, עמ' 17–18.

37 בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, מחלקת כתבי היד, ARC. 4⁰ 1487A. הפירוט הרשום במכתב יובא בהמשך סעיף 2.

38 הרב ד"ר אהרן בן דוד, הנשוי לשמעה (אורה בעברית), נכדתו של הרב דוד צדוק הלוי מאשתו נעמה, כתב לי בתאריך כ"ו באלול תשע"ט (26 בספטמבר 2019), שמטרת הרב דוד צדוק הלוי בנישואיו לשלוש הנשים הייתה להביא בן לעולם, ולא עלה בידו. לכן הוא גידל ולימד את נכדו

שכינויה סעידה.³⁹ ההתנהלות של קבוצה כזאת של משפחות היוצאת למסע היא איטית יותר בגלל הזקנים והילדים, וכפי שביטא זאת במכתבו מתאריך כ"ו בניסן תש"ד (19 באפריל 1944): "ואנו יושבים עתה בעיר אלח'ד עד ישקיף וירא ה' משמים [איכה ג, נ]. והעיר הזאת היא רחוקה מן קעטבה מהלך יום א' [חד] רגלי, אבל בבנינו ובבנותינו מהלך שני ימים".⁴⁰ כמו כן זמן השהות בחנייה לצבירת כוחות להמשך המסע הוא ארוך יותר.

הנמענים במכתבים ששלח הרב דוד צדוק הלוי היו הקרובים ברחובות, בפתח תקוה ובראשון לציון.⁴¹ האישיות החשובה בין הנמענים הייתה הרב אברהם טביב.⁴² הם פנו אליו כיוון שמוצאו היה ממקום מגוריהם בחידאן, והוא היה איש ציבור שביכולתו לסייע להם דרך קשריו עם גורמים ציבוריים בארץ ישראל.⁴³ את קרוביו שבארץ ישראל שנמנו עם מתיישבים שעלו מחידאן אשאר, מגמעת בני בחר ומצעדה, ציין הרב דוד צדוק הלוי בשמותיהם, וכן נקב בשמות תלמידים שלו, דבר המעיד על היכרות קרובה עם הנמענים.⁴⁴

המכתב הראשון שיש לנו מהרב דוד צדוק הלוי לאחר שהחל המסע של הקבוצה הוא מתאריך י"ז באדר תש"ד (12 במרס 1944), כחודש וחצי לאחר יציאתם לדרך, ולפני עזיבתם את קהילת דמאר. וכך הוא מסכם את המסע:

נסענו מן אלהגר חידאן אשאר תחו"ת [=תחרוב ותצדי, כלומר תחרב ותשמם]

חמאמי (בעברית יונה), מביתו הבכירה צאלחה (בעברית כשרה, ובארץ נקראה שרה), וראה בו בן. עוד כתב לי שהרב דוד לא היו לו בנים מאשתו הראשונה נעמה, ולכן הוא ביקש ממנה רשות לשאת אישה שנייה. היא הסכימה, ואף סייעה לו רבות בהכנות לחתונה עם אשתו השנייה בשמת (כאדיה). ראו גם מה שכתב הנכד יונה על היחס של סבו אליו בספרו בית אבי: סיפורים ומאמרים מבית אבי בצפון תימן, [רחובות] תשע"א, עמ' 82–81; 274.

39 ראו להלן חלק שני: המכתבים, מכתב א, עמ' 59. שם בתי בשמת (כאדיה) כשם אימה. יהודי תימן נהגו לקרוא לילדיהם כשמן גם כסגולה לחיים. ראו Aharon Gaimani, *The Names of Yemenite Jewry – A Social and Cultural History*, University Press of Maryland 2017, pp. 303–304.

40 ראו להלן חלק שני: המכתבים, מכתב ב, עמ' 62.

41 ראו להלן חלק שני: המכתבים, מכתבים א, ב, ג. במכתב אחד (מכתב ג) הוא הזכיר גם את תל-אביב. המכתבים ששלח להם הרב דוד צדוק הלוי, היו נקראים בכינוסים שונים ובכתי הכנסת.

42 מראשי התאחדות התימנים בישראל. כיהן כחבר הכנסת הראשונה מטעם מפא"י. על פועלו ראו זכריה ישע דורי, התאחדות התימנים בארץ ישראל, קרית נטפים תשע"ה, עמ' 69–76.

43 ראו להלן חלק שני: המכתבים, מכתבים ב, ג, עמ' 62–77.

44 ראו להלן חלק שני: המכתבים, מכתב ב, עמ' 62.

וירושת"ו [=וירושלם תתבני ותשתכלל], בתחלת חדש שבט,⁴⁵ והגענו לצנעא. וכתבתי מכתב אליכם, ושלמנו שכרו על סמך שיגיע אליכם במהרה. ועתה רבותי הגענו למדינת דמאר תימן, ורפו ידינו וכשלו ברכינו מרוב הדברים שהיו מפחדים [=מפחידים] אותנו, ואומרים לנו ח"ו שהדרך מסוגרת, ואין עוד ח"ו כניסה לעדן, מפני שכבר סיגרה מלכות האנגליא.⁴⁶ את חג הפורים הם עשו בקהילת דמאר. המכתב השני נשלח לאחר חג הפסח, כשלושה חודשים לאחר היציאה לדרך, ונכתב בתאריך כ"ו בניסן תש"ד (19 באפריל 1944), וזה לשונו:

ונסענו מן אלהגר חידאן אשאם ת"ו וירושת"ו [=וירושלם תתבני ותשתכלל] יום ט"ו לחודש שבט [=תש"ד ליצירה, 9 בפברואר 1944]. וכשהג[ע]נו לצנעא שמענו איזה אנשים שהיו אומרים מה לכם נוסעים והדרך סגורה. והיינו משייבים להם, אנו בטוחים בש[ים] ית' [ברך] לא יעזוב ולא יטוש [על פי תהלים צד, יד]. ולא עוד אלא שאם הדרך סגורה, לא היו אחינו יוד חידאן אשאם כותבים עלינו שניסע לארץ ישראל, וכבר הודיעו לנו במכתבים שהדרך פתוחה, ואין שופ"ר [=שטן ואין פגע רע].⁴⁷

במכתבו הראשון הוא ציין את תחילת המסע בתחילת חודש שבט, ובמכתב השני כשבועיים מאוחר יותר. סביר להניח, שההפרשים הם בגלל ההמתנה שהייתה בתחילת המסע כדי שהאחרונים יגיעו.

לאחר מסע של כשלושה שבועות הגיעו לעיר הבירה צנעא. הם שכרו להם בתים בשכונת היהודים, בתים של יהודים שעזבו את צנעא ועלו לארץ ישראל. בשהייתם שם הדגיש אברהם מדהלה את המפגש של הרב דוד צדוק הלוי עם חכמי המקום: מורנו ורבנו המליץ להישאר בעיר כמה שבועות. שמו היה ידוע אצל בית הדין. בית דין זה, כנאמר כבר, היה פוסק הלכה לכל גלילות תימן והיתה זו מעלה להתייצב בפניו. מובן שמורנו לקח אתו כל ראשי המשפחות והיה זה עונג רב לכולם, כי כולם היו תלמידי חכמים.⁴⁸

יש להעיר שהיו קשרים הדוקים בין יהודי צפון תימן למרכזה, שהיה הסמכות העליונה ליהודי תימן בשאלות דת ודין. חכמי צפון תימן שלחו להם תרומות וכן

45 סוף ינואר תחילת פברואר 1944.

46 ראו להלן חלק שני: המכתבים, מכתב א, עמ' 59.

47 ראו להלן חלק שני: המכתבים, מכתב ב, עמ' 62.

48 מדהלה, אין לי ארץ אחרת (לעיל הערה 36), עמ' 28.

שאלות שהתקשו בהן, ותשובותיהם של חכמי בית הדין בצנעא התקבלו ללא עוררין.⁴⁹

בשהותו של הרב דוד צדוק הלוי בעיר צנעא הוא שלח את מכתבו הראשון, ובדמאר הוא שלח מכתב נוסף. בעוברם דרך המקומות הנזכרים צנעא ודמאר הם שמעו שהאנגלים סגרו את הכניסה לעדן.⁵⁰ בדמאר הם פגשו יהודים שחזרו משום שהדרך סגורה, ויהודים אלה ריפו את רוחם שלא להמשיך במסעם. הצטרפו אליהם אנשים מיהודי דמאר שהתלווצו עליהם והעירו להם בעוקצנות, שהם שמעו ששלחו להם מכוניות להמשך מסעם:

ועוד אודיע לכם, שהיו משחקים ריעי יפתח הגלעדי במדינת דמאר, מש"ק [=מוצאי שבת קודש] סדר כי תשא,⁵¹ ואומרים, כבר הביאו לכם, ושלחו מסילת ברזל (יעני מותר). וזה לשון צחוק והתל, אבל לא ידעו ולא יבינו כיצד יהודי חידאן.⁵²

במילים "אבל לא ידעו ולא יבינו כיצד יהודי חידאן" כוונתו הייתה להדגיש, שאנשי המקום אינם מכירים את אופיים של יהודי חידאן, שהם חזקים ואינם מפחדים מקשיים.

להמשך המסע מדמאר בדרכם לעדן עמדו להם שתי אפשרויות. האחת דרך תעז והאחרת דרך כובאן. על התפצלות הקבוצה כתב אברהם מדהלה, שהיה בין הנוסעים: "כמה משפחות שמו פניהן לתעז, שם בקשו לעלות לקברו של מורנו ורבנו שלם שבזי, זכותו תעמוד לנו. ואלו הרוב, ובראשם הגאון,⁵³ החליטו ללכת דרך כובאן".⁵⁴

2. העיכובים וההמתנה בדרום תימן

קבוצתו של הרב דוד צדוק הלוי יצאה מדמאר, ולאחר מסע של מספר ימים הם הגיעו לקהילת ארצמה ושם חנו לשבת. במקום זה הם קיבלו את הידיעה שהדרכים המובילות לעדן, שער הכניסה לארץ ישראל, נסגרו.

49 ראו למשל אהרן גימאני, "בין בית דין צעדה לבית דין צנעא", דיני ישראל כ-כא (תש"ס-תשס"א), עמ' 285-328; הנ"ל, "שלוש תשובות מהרב אברהם צאלח ובית דינו לחכמי צעדה", דברי חפץ ג (תשע"ה), עמ' יז-כב; הנ"ל, תמורות במורשת יהדות תימן בהשפעת השולחן ערוך וקבלת האר"י, רמת-גן תשס"ה, עמ' 252-254.

50 ראו להלן חלק שני: המכתבים, מכתבים א, ב, עמ' 59-70.

51 ט"ז באדר תש"ד (11 במרס 1944).

52 ראו להלן חלק שני: המכתבים, מכתב א, עמ' 59.

53 הכוונה לרב דוד צדוק הלוי.

54 מדהלה, אין לי ארץ אחרת (לעיל הערה 36), עמ' 29.

יש להעיר, שבודדים מחברי הקבוצה הצליחו להגיע למחנה מצעבין לפני סגירתו ועלו לארץ; אולם הרוב הגדול לא הצליחו לעבור את תחום שלטונו של האמאם יחיא, משום שהמעברים נסגרו. חלק מהמעוכבים החלו לתור אחר מקורות פרנסה ביישובי הסביבה כדי להחיות את נפשם. וכך כתב אברהם מדהלה:

בעת הגיעה הבשורה המרה נמצאו באזור שלוש הקבוצות העושות דרכן לעדן, והן שריות בייאוש ובדיכאון ומחכות לישועת השם יתברך. אחינו מברט היו כבר על יד העיר קעטבה, וסבלם הולך וגובר. אחינו מאזור צעדה התפזרו בכמה יישובים: מרס, וגול, א-דימה, זמת, א-נאדרה, א-סדה ואל-מקאלח. ואנו, קבוצתו של הגאון הרב דוד צדוק הלוי, שלחנו מכפר רצמה כמה אנשים לכפר אל-מעזבה, שם גרה קהילה של יהודים מסבירי פנים. אלה יעצו לשליחים שלנו לגשת לכפר אל-חדד, שם היו הרכה בתים נטושים של יהודים.⁵⁵

חברי הקבוצה שנצמדו לרב דוד צדוק הלוי שלחו נציגים לכפר אֶלְקַנְדִּי כדי לבדוק את האפשרות להגעתם, ובני המקום קיבלו אותם בסבר פנים יפות והיו נכונים למלא את בקשתם.⁵⁶ בראש הקהילה המקומית עמד הרב יוסף דמתי. הרב דוד צדוק הלוי המשיך עם הקבוצה ליישוב חדד. במכתבו למכריו בארץ ישראל מתאריך י"ז באדר תש"ד (12 במרס 1944) שיבח הרב דוד צדוק הלוי את יהודי המקום על הכנסת האורחים הלבבית, ועל הדאגה לצורכיהם בשיכונם בבתיים ובהשגת כלים לחג:

ונסענו משם⁵⁷ עד שהגענו לעיר אחת שמה אלחדד, קרוב לחג הפסח, ויש בה יהודים כשרים. ואמרו לנו אחינו בני"י [=בני ישראל], אנה תלכו לפני חג הפסח ועדין הדרך סגורה, טוב לכם שתשבו עמנו, עד שירחם הש[ם] ב"ה [=ברוך הוא] ויפתח את הדרך. וברוכים יהיו, המציאו לכל או"א [=אחד ואחד] ממנו בית, ונתנו לנו כלים ליו"ט של פסח, וניחמו אותנו בדברים, ובתים וכלים בחנם.⁵⁸

עוד הדגיש במכתבו הנזכר שהכסף אוזל להם, ולכן הוא מבקש לשלוח להם הלוואה. כעירובן שכספם יחזור להם ישמשו ספרי התורה, ספרי הדפוס וכתבי היד שלהם

55 מדהלה, שם, עמ' 30.

56 שם, עמ' 31–30.

57 הכוונה לקהילת ארצמה, התחנה הראשונה לאחר שנסעו מקהילת דמאר.

58 ראו להלן חלק שני: המכתבים, מכתב ב, עמ' 62. ראו גם מדהלה, בית אבי (לעיל הערה 38).

עמ' 96, 114, 278.

המצויים ברשותם. עוד ביקש ממכריו בארץ ישראל לסייע בידם בהשגת רישיונות עלייה כפי שהבטיחו להם עוד לפני יציאתם ממקומם.⁵⁹ עוד כתב הרב דוד צדוק הלוי על האכזבה שהייתה מנת חלקם מסגירת הדרכים להמשך מסעם, וכן על המצוקה הכלכלית והניסיונות למצוא פרנסה ביישובי הסביבה כדי להקל מעליהם את עול הפרנסה:

ועד שהגענו לסביבות קעטבה ואמרו לנו שהדרך סגורה, חשכו עינינו / וכהה מאורינו / ורפו ידינו / וכשלו ברכינו / וחיל ורעדה אחזו אותנו / מפני שכבר כלה ממונינו / אחר כך בכל ערי תימן נתפורנו וישבנו / למצוא מחיה לנפשותינו / ולנפשות נשינו ובנינו / וגמרנו למכור את נכסינו: ספרי תורה וכל החפצים, עד שהשגיח עלינו משמי מרומים, ונתן אותנו לחן להסד ולרחמים בעיני הסוכנות היהודית ירום הודם ויוסף להם ימים על ימיהם, ושלחו לנו עזרה ואנחנו עדיין בערי התימנים.⁶⁰

נציגים מכל הקבוצות שהתפזרו במקומות שונים באזור זה, משום שלא יכלו להמשיך בדרכם, עשו ניסיונות להיכנס לעדן כדי לספר על סבלם ולבקש סיוע כספי ורישיונות בעבורם, ובכך לזרז את כניסתם לעדן בדרכם לארץ ישראל.⁶¹

יחיא בן סאלם גאבר, בהיותו עם חבריו מעוכבים בסביבות קעֶטְבָּה, נכנס לעדן בהסתר עם שניים מחבריו אברהם גמיל ויוסף יחיא גמיל, כדי לדאוג לכל חברי הקבוצה. במכתב ששלח לרב אברהם טביב בתאריך י' באלול תש"ד (29 באוגוסט 1944) הוא מבקש ממנו לדאוג לכלכלה ולרישיונות עלייה, וחותם לצד שמו "שליח יהוד [=יהודי] חידאן וצעדה". במכתבו הנזכר הוא מונה את חברי הקבוצה ומפרטם בשמותיהם, וזאת כנראה לעורר חמלה לגיוס הכספים. עוד ציין שהם כבר תשעה חודשים בדרכים, והם מנהלים את כלכלתם בצורה משותפת של כלל החברים. הערה זו באה למנוע מצב של שליחת כספים מקרובי משפחה לאנשים ספציפיים בקבוצה. וכך הוא כתב:

59 ראו להלן חלק שני: המכתבים, מכתבים א, ב, עמ' 59–70.
60 גמיליאלי, תימן ומחנה גאולה (לעיל הערה 1), עמ' 147.
61 למשל, בתאריך כ"ט לחודש אב תש"ד (18 באוגוסט 1944) שלחו יחיא בן משה גמיל ויוסף בן דוד ד'מארי, מכתב לרב אברהם טביב בארץ ישראל, ובו הדגישו שהוא צריך לעזור להם דרך הגורמים בארץ ישראל להשגת רישיונות לחברי הקבוצה לעלייה לארץ. המכתב הוא בכתבת הרב דוד צדוק הלוי, ומצוי בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, מחלקת כתבי היד, 1487A, ARC. 4⁰. הרב דוד צדוק הלוי חתום על סיוע כספי שהגיע מארץ ישראל בתאריך י"ט בכסלו תש"ה (5 בדצמבר 1944). ראו זכריה גלוסקא, למען יהודי תימן, ירושלים תשל"ד, עמ' 431.

ועכשיו בבקשה ממך שלא ימותו מאה וס"ד נפש מיהודי חידאן וצעדה מהרעב, ושאר היהודים אוכלים ושותים, ואנחנו עטופים ברעב בראש כ"ח [=כל חוצות איכה ב, יט]. בנינו שואלים לחם ואין להם (על פי איכה ד, ד), לפי שהיום משך תשעה חדשים מיום שנסענו מבתינו עד היום.⁶² בהמשך מכתבו הוא מפרט את שמות חברי הקבוצה, לפי מספר הנפשות בכל משפחה.

עוד אודיע לך מספר נפשותינו. ראשון בקדש מו"ר דוד ׳ן [=בן] צאלח וא"ב [=אנשי ביתן], ז' נפשות. שוטבאן מדהלה וא"ב, ח' נפשות. מצמון מדהלה וא"ב, ו' נפשות. חיים מדהלה וא"ב, ב' נפשות. סאלם בני וא"ב, ב' נפשות. לורצאן כובאני וא"ב, ח' נפשות. מוסא טירי וא"ב, ז' נפשות. סעיד מדאר וא"ב, ו' נפשות. חותי מדאר וא"ב, ו' נפשות. יחיא מדאר וא"ב, ו' נפשות. יחיא בראהים גבאר וא"ב, ד' נפשות. יחיא ׳ן חיי סאלם גבאר וא"ב, י"א נפשות. סעיד ׳ן דאוד גאבר וא"ב, ז' נפשות. גמיל ׳ן יוסף גמיל וא"ב, י"ב נפשות. בראהים גמיל וא"ב, ז' נפשות. יוסף יחיא גמיל וא"ב, י' נפשות. יצחק גמיל וא"ב, ד' נפשות. סעיד עדואן וא"ב, ה' נפשות. עיצ'ה יקנה וא"ב, י"ה נפשות. הארון עמר וא"ב, י' נפשות. רשיד, נפש אחת. צאלח קהא וא"ב, ד' נפשות. סאלם יחיא קהא וא"ב, ד' נפשות. מנחם גוביר וא"ב, ח' נפשות. סעיד פקעה וא"ב, ו' נפשות. דאוד בני, נפש אחת.⁶³

בי"ב בטבת תש"ה (28 בדצמבר 1944), כשנה לאחר שהחל מסע הקבוצה, כתב הרב דוד צדוק הלוי מכתב למכרים בארץ ישראל, וסיפר שבלחץ הקבוצה במקום שהותו בעיר חדד שמנתה לדבריו כ-500 נפשות, וכללה את כל חברי שלוש הקבוצות שעלו עימו, הוא נסע לעדן כדי למצוא פתרון למצוקת המעוכבים. חברי הקבוצה הסתכלו בו כמושיע בגלל אישיותו ומנהיגותו. במכתבו סיפר שבדרכו לעדן הוא נאלץ לגלח את שער ראשו עם פאותיו כדי שלא יוכר שהוא יהודי, ובכך יקל עליו לעבור את המחסומים בדרכו לעדן. לקמן רשמים מנסיעתו של הרב דוד צדוק הלוי לעדן. הוא יצא לכיוון עדן בליווי של שני חברים נוספים, ביום שלישי ג' בטבת תש"ה (19 בדצמבר 1944), עשרה ימים לפני שליחת המכתב הנזכר. הם עשו את השבת בעיירה לחג' בביתו של רב המקום הרב עואץ, ובמוצאי שבת המשיכו במסעם בדרכים עוקפות, והגיעו למוחרת למחנה מצעבין. לאחר שהייה של יומיים במחנה המשיכו ביום שלישי, צום עשרה בטבת, לעיר עדן. הוא נפגש עם אב"ד של עדן הרב סאלם,

62 בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, מחלקת כתבי היד, ARC. 4° 1487A. שם. 63

והלה מסר לו מכתב שנשלח מארץ ישראל לחברי הקבוצה. השאיפה של חברי הקבוצה הייתה לקבל רישיונות עלייה וכסף לכלכלת החברים. הוא הבהיר, שמלבד הסיוע הכספי הנחוץ למעוכבים המטרה העיקרית היא להגיע למקום מבטחים. בעניין זה כתב: "ואין לכל עולי גולה מנוחה, עד שיגיעו ללמצעבין, אזי יסור מהם היגון והאנחה, כשיהיו מתפרנסים בריוח, ויהיו דומים לדור המדבר".⁶⁴ בדבריו "ויהיו דומים לדור המדבר" הוא הבליט שאנשי דור המדבר לא דאגו לכלכלתם.

על הקורות אותו בכניסתו לעדן שהוזכרה לעיל הוא כתב מאוחר יותר, לאחר שכל הקבוצה שהתה בעדן:

לאחר שבעה חדשים ירדתי אני לבדי למדינת עדן למצוא איזה תרופה לעניות הנודדים, ושהיתי שם שלושה חדשים. וכתבתי כמה מכתבים לכבוד רבותינו הסוכנות ירום הודם ולוועד התימנים, ושלחו לנו עזרה עוד שתי פעמים [...] וישבנו בעיר אל-חדד עד אחר חג השבועות, וקיבלנו מאתם וחמישים ריאלים הלואה מן החברים הנעזרים (יהודי אל-חדד), יבלו ימיהם בטוב ושנותיהם בנעימים.⁶⁵

בעיר חדד הם שהו כשנה ושלושה חודשים, ואנשי המקום התייחסו אליהם יפה והשתדלו לסייע להם בכל מחסורם.

3. אלה שהקדימו לעבור

היו בודדים מחברי הקבוצה המעוכבים שהעזו והסתכנו, ובסוף הצליחו להגיע לעדן ובהמשך אף לארץ ישראל. בתאריך ט"ז באב תש"ה (26 ביולי 1945), במכתב ששלחו מכרים משעריים שברחובות למעוכבים בגבולות, שאחד מהם נמנה עם ראשי הקבוצה יחיא אברהים גאבר, שנכנס לעדן עם הרב דוד צדוק הלוי לסייע לחבריו, נזכרת משפחה של אחד מחברי הקבוצה שהגיעה לארץ. במכתבם הם גם מנסים לתת עצה כיצד לעקוף את העיכובים שבהם נמצאים החברים:

ונודיע לכם, שהגיע יחיא בן סאלים⁶⁶ גאבר וא"ב בריאים ושלמים, ושמחנו בהם שמחה גדולה. אבל כשספר לנו כל הצער וכל מה שאירע לכם, דאגנו דאגה גדולה. ואני מתפלא מכם שאתם יושבים בערי תימן כל הזמן, ולא

64 ראו להלן חלק שני: המכתבים, מכתב ג, עמ' 71. הרב עובדיה יעבץ, שכיחן ברבנות, סיפר לי שהוא שמע על גילוח הפאות של הרב דוד צדוק הלוי עוד בשהותו במקום מגוריו בצעדה. למכתבים נוספים שכתב הרב דוד צדוק לבקשת סיוע מקרובים בארץ ישראל ראו גנזי בית נחמה ויאיר מדאר הלוי, רחובות, תיק מכתבים, א.

65 גמליאלי, תימן ומחנה גאולה (לעיל הערה 1), עמ' 147.

66 כנראה יש כאן אי דיוק מההעתקה מכתב היד, וצריך לכתוב סאלם.

תוכלו להתגנב על ב' נפשות ג' נפשות עד שתגיעו לעדן, רק אתם רוצים להכנס לעדן כלכם בבת אחת, וזו אי אפשר. ואם אתם לא תעשו ככה, אז תסבלו צער ותשארו כל הזמן בערי תימן.⁶⁷

בהמשך המכתב הוא כתב על העזרה שקיבלו יחיא גבאר ומשפחתו בהגיעם לעדן, וכן בהגיעם לארץ ישראל, וחוזר שוב על הצעתו שכדי להינצל מהמצוקה אין להמתין כקבוצה בערי תימן ולסבול עד כניסת כולם, אלא יש להתגנב לעדן כבודדים.

יחיא בן סאלם, שסביר להניח שהוא יחיא בן סאלם גאבר הנזכר, כתב מרמתיים שליד פתח תקוה למכריו בקהילת צעדה, בח' שבט תש"ו (10 בינואר 1946), וסיפר להם את קורותיו:

לא נעלם מעיניכם מה שאירע לי בדרך, אבל חביבין יסורים.⁶⁸ הב"ה [=השם ברוך הוא] השקיף עלי יותר מכל החברים [...] ומצד אחינו, אודיע לכם שעכשיו הם יושבים בעדן, אבל יהיה להם רשיונות בקרוב. ואלמלא הלכו אחר עצתי כולם, הם נכנסו עמי לא"י. אבל לא רצה להם השם, אולי עוד יש קצת חטאים. אבל עכשיו נגמרה המלחמה, והם משתדלים להכניס כל ישראל.⁶⁹

אותו יחיא בן סאלם גאבר הנזכר חזר וסיפר את קורותיו במכתבו מתאריך י"ג באלול תש"ו (9 בספטמבר 1946):

נודיע לכם, שאנחנו נתעכבנו בתימן שנה ושמונה חדשים, ונצטערנו צער גדול. וא"כ [=אחר כך] קמתי ונסעתי אני וא"ב [=ואנשי ביתי] ומסרנו עצמנו על ה"ה,⁷⁰ עד שהגענו לעדן. והב"ה השקיף עלינו משמי מרומים, לא נתעכבנו בעדן אלא עשרה ימים, וא"כ נכנסנו לא"י מאה וחמישים אנשים, והגענו לא"י בכ"ג בתמוז⁷¹ להודות לש"י [=לשם יתברך].⁷²

67 Wolf Leslau, "Cotemporary Yemenite Letters", *Jewish Social Studies*, Publication volume 5, The Joshua Starr Memorial Volume, New York 1953, p. 251. וולף לסלאו ביקר ביוני 1950 במחנה גאולה כדי להכיר את ההיסטוריה ואת התרבות של התימנים, ובביקורו במקום הוא ראה את המכתבים והעתיקים למאמרו הנ"ל, עמ' 250–262.

68 בבא מציעא פה ע"א; סנהדרין קא ע"א.

69 לסלאו (לעיל הערה 67), עמ' 255.

70 כנראה יש כאן אי דיוק מההעתיקה מכתב היד, וצריך לכתוב הב"ה [=השם ברוך הוא] או ק"ה [=קדושת השם].

71 יוני–יולי 1945.

אולם רוב המעוכבים נשארו במקומם עד לשעת כושר להגיע לסביבות עדן.

4. הכניסה לעדן

לקמן אתייחס להמשך המסע של הקבוצה שהמתינה עם הרב דוד צדוק הלוי. בחודש תמוז תש"ה (יוני-יולי 1945) הגיעה אליהם שמועה שניתן להגיע לעדן דרך העיר ביצא. הם ארזו את חפציהם והלכו דרך העיר רדאע במשך חמישה ימים עד ביצא. השהות במקום הייתה קשה ביותר, והרב דוד צדוק הלוי נאלץ ללכת פעם נוספת לעדן למשרד ועד התימנים כדי לטפל בהמשך המסע של הקבוצה. על הדרכים העקלקלות והסכנות שהיו צפויות לו עד הגיעו לעדן הוא כתב בפרווזה חרוזה:

אחר כך נשאתי את רגלי, וסיכנתי בנפשי, וירדתי שנית למדינת עדן, כדי למצוא תשועה לאחי ולבני ביתי אשר באלביצא מצטערים – בעפר הארץ מתגוללים / בדרכי לשם היו עמי שלשה יהודים / אחד להישיר בשכר את הדרכים / ושנים לבקש להם מלאכה הולכים / ולא הגיע יום ראשון והשכיר לא ידע איזו פרשת דרכים אנו מבקשים / ולשאול איזה נכרי היינו חוששים / פן יחזירו אותנו ונהיה שוב חבושים / והיינו כל מדבר וכל הר מקיפים / יום ולילה – אחד עשר יום הולכים / עד שהגענו לשיך עותמאן ולא היתה בידנו פרוטה משעור החכמים / אחר כך הלכנו על רגלינו לעדן רעבים ויחפים / עד שהגענו לבית החבר יוסף יחיא דמתי יאריך ימים / ונתן לנו סעודה מכל המעדנים / וקיבל אותנו בחיבה ואהבה וסבר פנים / ברוך יהיה מכל העמים.⁷³

מעדן דאג הרב דוד צדוק הלוי לסיוע לחברי הקבוצה הממתינים בעיר ביצא, הן בסיוע כספי שקיבל עבורם הן בשליחת אנשים שיביאו את חברי הקבוצה לסביבות עדן. בעדן הוא פגש בחיים צדוק, שנשלח מטעם הסוכנות היהודית באמצע שנת 1945 כדי לטפל בפליטים ששהו בעדן ובאחרים שהמשיכו לנהור לעדן, וזה הבטיח לו לעזור לקבוצה.⁷⁴

בעת שהותו של הרב דוד צדוק הלוי בעדן עלה בידו לשלוח אדם הבקי בדרכים כדי לסייע לקבוצה שהמתינה בסביבות ביצא להמשיך את דרכם לכיוון עדן. הוא שלח את מר גראמה, ובאמצע חודש אלול הוביל הלא את חברי הקבוצה של הרב דוד צדוק

72 לסלאו (לעיל הערה 67), עמ' 253. יש להבין, שאין מדובר ב-150 מתוך 500 בני הקבוצה שבהנהגתו של הרב דוד צדוק הלוי, אלא בקבוצה אחרת בת 150 עולים, שכמה מחבריה התפצלו מן הקבוצה ההיא.

73 גמליאלי, תימן ומחנה גאולה (לעיל הערה 1), עמ' 148.

74 שם, עמ' 147-150; 155-156.

הלוי, שמנתה כ-40 נפש, להתקדם לכיוון עדן. הם הגיעו לעיירה שייח' עותמאן, השוכנת צפונית-מערבית לעיר עדן וקרוב אליה, בשארית כוחותיהם הדלים, פצועים וחבולים, דלים ותשושים, יום לפני ערב ראש השנה תש"ו (כ"ח באלול תש"ה / 6 בספטמבר 1945), ואת החג חגגו בחברת רבם הנערץ הרב דוד צדוק הלוי.⁷⁵ על מצבם הקשה של חברי הקבוצה ותלאות הדרכים שניכרו על פניהם, ומפגשו עימם והמשך הדאגה בעבורם לאחר הגעתם, כתב הרב דוד צדוק הלוי:

כשקיבלתי את ההלואה שלחתי לאחי ולבני ביתי אשר באלביצ'א שלוחים / וכמה ועד כמה כסף שילמתי בעדם לשכירים / והגיעו לשיך עותמאן ופניהם משונים / מרעב ומצער ומפחד האויבים / כי היו מהלכים בלילות וביום חוששים / מסתתרים בגיאיות ובהרים / וצפד עורם על עצמותם⁷⁶ ובגדיהם קרועים / ובהגיעם קבלו חלקם מן העזרה וקנו להם סעודה להשיב רוחם ונפשם להיות שבעים / ואחר שסעדו געו בככיה כי לא נמצא מקום בחצר להיות בו יושבים / והלכתי לפני המשרד וועד התימנים / והסברתי להם כל אלה הדברים / ופתחו לנו "אזריבה" (מכלאה) וקבענו דירתנו בה משך ימים / וכמה צער מן הרעב היינו בה סובלים / ועוד יותר מתגרת יד האויבים / שהיו מצווים לנעריהם המנוערים לרגום אותנו בתוכה באבנים / עד שהשגיח עלינו הב"ה והגיעו המנהלים / הראשון האי שליחא דרבנן חיים צדוק הי"ו שהשיב נפשות ורוחות הפליטים במעט עזרה שחילק והיה משיב לנו דברים נכוחים / ומבשר ואומר כי הסוכנות היהודית תשלח רופא ואחות ובידיהם עזרה גדולה לפליטים.⁷⁷

נדודי הקבוצה בדרכים והעיכובים שהיו מנת חלקם נמשכו כשנה ושמונה חודשים מצאתם מבתיהם בצפון תימן עד שהגיעו למקומם הנזכר ששכן בקרבת העיר עדן. כאן הוכן להם מקום שהייה זמני עד שיועברו למחנה גאולה. יש להעיר שהיו כאלה מיהודי צפון תימן שיצאו עם הרב דוד צדוק הלוי ועדיין לא הצליחו להגיע לסביבות עדן באותו הזמן.

למשל, במכתב מב' בטבת תש"ו (6 בדצמבר 1945), כשלושה חודשים לאחר שהקבוצה ששהתה עם הרב דוד צדוק הלוי נכנסה למחנה בסביבות העיר עדן, כתב שלום קהא, אחד מחברי הקבוצה ששהתה ביישוב גחזאן, מכתב לרבנו, הרב דוד צדוק הלוי, ובו הביע את שמחתו על השמועה שהקבוצה הצליחה להיכנס לעדן, והפציר בו

75 מדהלה, אין לי ארץ אחרת (לעיל הערה 36), עמ' 43-54.

76 על פי איכה ד, ח.

77 גמליאלי, תימן ומחנה גאולה (לעיל הערה 1), עמ' 149-150.

שיסייע בהשגת רישיונות עלייה לחברי הקבוצה ששהתה עימו.⁷⁸ כעבור כאחד עשר חודשים, ב' בחשוון תש"ז (1 בנובמבר 1946), שלח שלום קהא הנזכר מכתב לארץ ישראל ובו סיפר על שהותו במחנה גאולה.⁷⁹

כמו כן במכתב מכ"ו באב תש"ו (23 באוגוסט 1946), בשעה שחלק מחברי הקבוצה עדיין המתינו בסביבות קעטבה, הם כותבים כך לחיים צדוק:

הכל תלוי עליך ואנחנו פה ביגון ואנחה / נשארנו כצאן לטבחה / ואדוני יודע דרכו של אורח / הוא מחזיק טובה למי שמכניסו הביתה / ונותן לו ארוחה / בקשה נבקש מלפני שוכן טפוחה / יתן בלבכם חן חמלה וחנינה / תשגיחו עלינו ותשלחו עזרה / קהל מצפים ואומרים הבה / מה אגיד לך אנו בצרה גדולה / מי דואג לצערינו / מי מיצר לדחקינו / מי פונה לדלדולינו / אוי ואבוי לנו / חוסו עלינו בעין החמלה / מתי תהיה תוחלתינו משוכה / שמחינו בכניסתינו למחנה בשירה / ועכשיו מספד וקינה / בכי גדול לכל הקהילה / מבקשים מנוחה והנה אנחה / מבקשים עלייה והנה ירידה / מבקשים לשבעה והנה נפש רעיבה / מה נעשה מנ"ו [=מה נאמר ומה] נצטדק / ה' מצא אע"ע [=את עון עבדך] / הננו עבדים לכם,⁸⁰ רבו'תני] תשתדלו בעדינו / אתם ומר חיים צדוק מחמד עינינו / אשר מתחילה האיר עינינו / ואחר שנסע חשך מאורינו / יגענו ולא הונח לנו / נא נא אל תתיאשו ממנו.⁸¹

העיכובים בהמתנה ביישובי הסביבה גרמו לסבל גדול ולמותם של כ-50 מחברי הקבוצה נשים, גברים וטף, ובהם פנחס אחיו של הרב דוד צדוק הלוי והרב מצמון מדהלה.⁸²

78 יהודה לוי נחום, מפעל חשיפת גנזי יהודי תימן, תיק 290-ע, מס' 19. בגב המכתב מופיעה הכתובת: מעיר אלכאדרה אלא [תרגום: אל] פה עדן. ליד השם"ט [=השם הטוב] אדוני סאלם עואץ מרי הי"ו, ומחסדך הטוב שתמסרנה ליד הרב מו"ר [=מורנו ורבנו] דאוד ן [=בן] צאלח [תרגום: צדוק] צאחב [=תושב] חידאן. בבעו ובמטו ממי שהגיעה לידו שימסרנה ליד הרב הנז'כר]. נא. נא. נא. [=לשון זריזות].

79 גנזי בית נחמה ויאיר מדאר הלוי, רחובות. בראש המכתב מופיעה הכתובת: פלשתינה, תל-אביב, רחוב הרצל מספר עשרים ושבע, דרום יהודה, עבור סעדיה אבשלום לוי. על פי בראשית מד, טז.

80 העתק מכתב מתאריך כ"ו באב תש"ו (23 באוגוסט 1946) שנשלח מעדן לחיים צדוק ע"י יהודי חידאן וצעדה בשעה שהמתינו בסביבות קעטבה לכניסתם לעדן. על המכתב חתם הרון ברטי בשם יהודי צעדה וחידאן. ראו גנזי בית נחמה ויאיר מדאר הלוי (לעיל הערה 79).

82 חיים צדוק שלח מעדן למחלקת העלייה בארץ ישראל, בתאריך 3 בדצמבר 1945, את רשימת שמות הנפטרים מחברי הקבוצה שרשם הרב דוד צדוק הלוי, גילם, מוצא קהילתם ומקום

נראה שלא עבר זמן רב מכתובת המכתב הנזכר, ושאר חברי הקבוצה הפזורים חברו לחבריהם שהשתכנו במחנה בסביבות עדן.

5. אלה שנאשו וחזרו לבתיהם

בודדים מחברי הקבוצה שלא יכלו לסבול את צער העיכוב חזרו למקום מגוריהם שבצפון תימן. למשל, יוסף עדואן מהיישוב פְרוּה הסמוך לצעדה חזר למקומו לאחר נדודים והמתנה ממושכת בציפייה לקבלת אישור כניסה לעדן.⁸³ עובדיה (עואץ) זנדני, שנמנה עם חברים מהקבוצה שהתעכבו בקעטבה, סיפר שהוא יחד עם ארבעה חברים נוספים השאירו את בני משפחתם בקעטבה, גזזו את פאותיהם והתחפשו לערבים במטרה להיכנס לעדן ולבדוק את המצב. הם יצאו מקעטבה ביום שלישי י"ז באלול תש"ד (5 בספטמבר 1944) בדרכים עוקפות, והגיעו לעיירה שיח' עותמאן ולמחנה מצעבין, ושם נפגשו עם חברים מהקבוצה שעלה בידם להגיע למחנה ללא עיכובים. לאחר כשבוע הם הגיעו גם לעדן והלכו למשרד הארץ-ישראלי המטפל בפליטים. לשאלה על מספר המעוכבים בקעטבה הוא ענה שיש כ-300 פליטים. הם אמרו לו שביום חמישי הוא יחזור לקעטבה עם יעיש מנצורה, ויחלק כסף לפליטים השוהים במקום. הם עשו את הדרך לקעטבה במכונית והגיעו באותו היום, בכ"ו באלול תש"ד (14 בספטמבר 1944). כעבור שלושה ימים, ביום ראשון ערב ראש השנה של שנת תש"ה,⁸⁴ חילקו כסף לפליטים. עובדיה זנדני הגיע למסקנה, שהוא לא יוכל לדאוג לאורך זמן לפרנסת משפחתו שמנתה שמונה נפשות, ולכן החליט בתום חג הסוכות לחזור עם משפחתו למקום מגוריו בעירו ברט שבצפון תימן.⁸⁵ את הניסיון הכושל סיכם כך:

לאחר שנה של נדודים בכל דרום תימן חזרתי עם משפחתי מקעטבה עד צפון תימן – לארצות ברט ואלגוף – מהלך שמונה עשר יום על חמורים. שם בארצות מגורינו התפרנסנו בשפע ולא ידענו מחסור. נשארנו עוד חמש שנים עד ימי העליה הגדולה של שנת תש"ט [=1949].⁸⁶
בעלייתו לארץ ישראל הוא קבע את מושבו במושב ינון.

קבורתם. ראו בספרו מן המיצר (לעיל הערה 34), עמ' 145–146. על חברים מהקבוצה שנפטרו בשהותם במחנה גאולה עד עלותם ארצה ראו מדהלה, אין לי ארץ אחרת (לעיל הערה 36), עמ' 95–97.

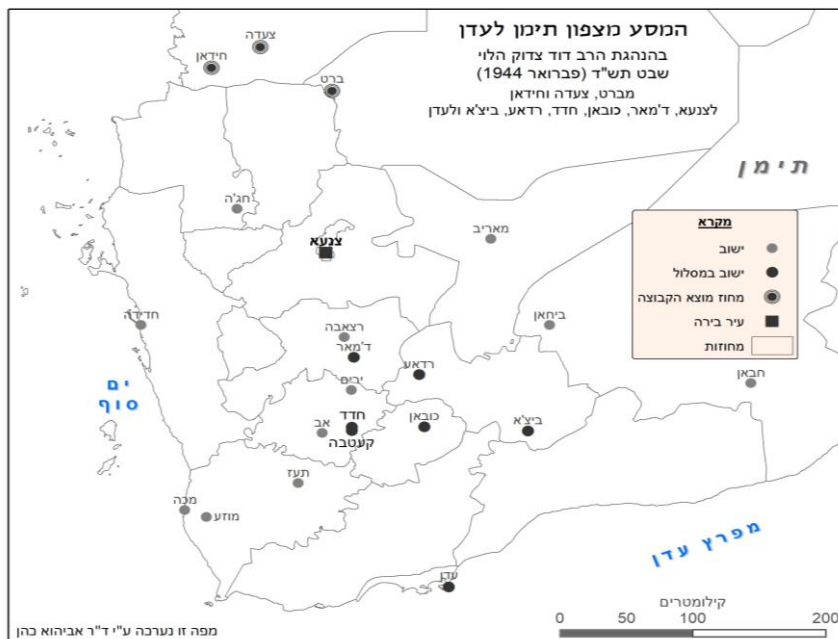
83 בן דוד, בית האבן (לעיל הערה 1), עמ' 424.

84 17 בספטמבר 1944.

85 זנדני, ילקוט עובדיה (לעיל הערה 2), עמ' קח–קיג.

86 1948/49. ראו שם, עמ' קיג.

נקודות יישוב עיקריות במסע הקבוצה מצפון תימן לעדן שבדרום

ג. השהייה במחנה גאולה בהמתנה לעלייה

מחנה חאשד, המוכר בשם מחנה גאולה, שהוקם בקרבת העיר עדן, היה אטרקטיבי בעיני המבקשים לצאת מתימן לארץ ישראל משום ששליחי הסוכנות דאגו למחייטם של השוהים במקום, ומשום האמונה שכל מי שנכנס למחנה העולים בעדן עתיד להיכנס גם לארץ ישראל.⁸⁷ דרך מחנה זה, שהתקיים במשך ארבע שנים, עלו רכבות מפליטי תימן לארץ ישראל.⁸⁸

ארגון הג'וינט שלח בחודש ינואר 1946 לעדן משלחת רפואית שבראשה עמדו הרופא ד"ר הרץ (נפתלי) ביגל (בן ברוך) והאחות רחל משאט. מחנה גאולה הוקם ביוזמתו של ד"ר ביגל, שפעל אצל המושל הבריטי, ובהסכמת הבריטים הוא קיבל את

87 גמליאלי, תימן ומחנה גאולה (לעיל הערה 1), עמ' 162.

88 עראקי קלורמן, יהודי תימן (לעיל הערה 21), עמ' 355–357; גמליאלי, שם, עמ' 158–160.

המחנה הצבאי הנטוש חאשד, שהיה בקרבת העיירה שיח' עותמאן בסביבות העיר עדן. על הקמת המחנה ועל השתכנות העולים לפי קבוצות מהמחוזות השונים ברחבי תימן מספר אברהם מדהלה:

עם הקמת המחנה התחיל הרופא גם בגיוס כל הבחורים, וגם אחי ביניהם, לשורות "החלוץ". הם הרגישו עצמם כחיילים בצבא ישראל, וגם קנו לעצמם את הזכות להיכנס למחנה הנכסף, שאותו יקימו במו ידיהם. כמה קינאתי בהם!

הבחורים ניגשו לעבודה כמרץ רב ובשמחה גדולה. ביגל הרופא היה המהנדס, המדריך והמבצע. מדי יום בא, בדק ותיקן אם היה דבר מה שלא לפי רוחו. הוא בנה חמישה טורים של סוכות, שניים קצרים בחזית ושלושה ארוכים מאחוריהם. בחזית הוא שיכן קבוצה מעדן, כולם מיהודי צנעא אשר לכושם היה נקי, כמעט חדש. בטור השלישי שוכנו יהודים מסביבות צנעא, ברביעי – משרעב וסביבתה, והטור החמישי התמלא כולו בשארית הפליטה מברט, מצעדה ומחידאן ונקרא רחוב החיידאנים.⁸⁹

ועוד כתב בהמשך דבריו על תחושתם בתחילת השתכנותם במחנה: "כל מי שזכו ונכנסו למחנה היה זה בעיניהם כאילו נכנסו לארץ ישראל. הימים ימי פסח תש"ו,⁹⁰ ולנו נדמו הקורות אותנו כגאולת מצרים".⁹¹ הרב דוד צדוק הלוי נבחר יחד עם שלושה רבנים נוספים לפקח על ענייני הכשרות בחג הפסח: הרב סאלם געדי, הרב חיים סנואני והרב סאלם ושדי.⁹²

היו מחברי הקבוצה שהתחילו את מסעם מצפון תימן והצליחו להגיע לסביבות עדן, לעיירה לחג, ללא עיכובים שהיו לחברים אחרים, וסידרו אותם במחנה מצעבין,⁹³ ועם הקמת מחנה גאולה הם הועברו לשם. היו גם כאלה שעדיין המתנינו לשעת כושר לכניסה לסביבות עדן גם לאחר שהרב דוד צדוק הלוי הצליח להכניס את קבוצתו שהמתנינה בביצא. הרב דוד צדוק הלוי המשיך לדאוג לכל בני הקבוצה גם

89 מדהלה, אין לי ארץ אחרת (לעיל הערה 36), עמ' 68. ראו גם גמליאלי, שם, 168–169.

90 אפריל 1946. ראו גם טירי, בתלאות הגלות והגאולה (לעיל הערה 1), עמ' 62.

91 מדהלה, אין לי ארץ אחרת (לעיל הערה 36), עמ' 69.

92 ראו למשל טירי, בתלאות הגלות והגאולה (לעיל הערה 1), עמ' 62. הרב דוד צדוק הלוי חתום כעד על כתובה לנישואין שנערכו במחנה חאשד, הוא מחנה גאולה, בכ"ז בסיוון תש"ז (15 ביוני 1947). ראו מכוון בן צבי, ירושלים, תיק מס' כת 857.

93 זנדני, ילקוט עובדיה (לעיל הערה 2), עמ' קז, קיא–קיב; מדהלה, אין לי ארץ אחרת (לעיל הערה 36), עמ' 30.

אחרי שכולם הגיעו למחנה גאולה.⁹⁴ באחד ממכתביו הוא כתב לשליח הסוכנות חיים צדוק, ששהה בעדן:

אודיע לך שאנו בקו הצער, תלי"ת [=תהילה לאל יתברך] על כל מה שגזר עלינו. ואנחנו מצפים ומייחלים לישועתו ית' [ברך] עם בואך, מפני שהם כתבו אחינו השוכנים בא"י [=בארץ ישראל] ואמרו: "כבר הוא יצא לעדן האי שליחא דרבנן מר חיים צדוק הי"ו, ויהיה לכל הנדודים תשועה על ידו". ומיום שהיגעת למדינת עדן אנחנו מייחלים מתי נשמע ממך איזו בשורה. ויש כמה מן הנדודים שלא נכנסו למדינת עדן, שהם היום רעבים, ערומים, יחיפים, מחזרים על הפתחים. ועתה מ"ו [=מורנו ורבנו], נא נא, שתעשה למען השב"ה [=השם ברוך הוא] ולמען תורתנו הקדושה ותעשה תרופה למכתינו. ואודיע לך שהם יודי חידאן אשאם רחוקים יותר מכל הנדודים, מהלך שני חדשים. וכבר זה מיום שהגענו לתימן גבולות עדן שתי שנים חסר שני חדשים. כלה כל מה שהיה בידינו ואין לנו לא עוזר ולא סומך אלא השב"ה והסוכנות היהודית הי"ו. ועד היום מתו מיהודי חידאן אשאם כמו עשרים נפש מן הרעב. ועכשיו כיצד נעשה? ימים טובים באים⁹⁵ וידינו ריקים, והבנים צועקים "תנו להם לחם" ואין להם פורסים,⁹⁶ יראה וירחם אל מלא רחמים.⁹⁷

נוסח מכתב זה בתוספת דברי הקדמה ובשינויים קלים העביר חיים צדוק למר בכר במחלקת העלייה בירושלים, ושאל אותו מה ניתן לעשות כדי לסייע להם במצוקתם.⁹⁸ הערכה הדדית הייתה בין השליח חיים צדוק ובין יהודי צפון תימן שאותם פגש במחנה גאולה. עליהם הוא כתב שהם הגיעו למחנה אחרי שתי שנות נדודים, והדגיש בעיקר את סבלם של אלה ששהו בקעטבה, ומהם מתו רבים בגלל התנאים הקשים. הוא כתב: "ניתן לומר, כי התאהבתי בהם ממבט ראשון. מצאתי לפני אנשים חסונים, גאים ותמימים".⁹⁹ על פועלו של הרב דוד צדוק הלוי בסיוע לאחיו כתב:

94 הרב דוד צדוק הלוי כתב מכתב לחיים צדוק בשעה ששהה בעדן בשנת 1946 בשם פליטי קעטבה וחדד ששהו במחנה גאולה. ראו צדוק, מן המיצר (לעיל הערה 34), עמ' 169, מכתב ג.

95 הכוונה לימי חג הפסח.

96 על דרך הכתוב באיכה ד, ד.

97 לנוסח המכתב ראו נסים בנימין גמליאלי, "סוללי הדרך לעליית 'על כנפי נשרים' בראי תעודות ומכתבים", בתוך ארחות תימן, בעריכת הרב שלום גמליאל, מישאל מסורי כספי ושמוען אביזמר, ירושלים תשמ"ד, עמ' 168.

98 ראו צדוק, מן המיצר (לעיל הערה 34), עמ' 145.

99 צדוק, באהלי תימן (לעיל הערה 21), עמ' 206. ההערכה אליו מובעת גם במכתב שכתבו לסוכנות היהודית בכ"ג באדר א' תש"ו (24 בפברואר 1946), שאותו כתב הרב דוד צדוק הלוי

בראש יהודי חידאן, צעדה וברט עמדו כמה מנהיגים ובראשם יהודי יקר נפש בשם הרב דוד צדוק הלוי ז"ל. האיש תלמיד חכם, עניו ומושך בעט, ומכתבי האזעקה שלו אל אחיו יהודי חידאן, ברט וצעדה שבארץ ישראל עוררו לב רבים לתרום ולשלוח סכומי כסף לעזרה, דבר שהציל אנשים רבים ממות.¹⁰⁰ בדברים שיובאו לקמן אין כוונה לסכם את שהות הקבוצה במחנה גאולה, אלא לתת רשמים אחדים, ובעיקר ממה שכתב מנהיג הקבוצה הרב דוד צדוק הלוי, שהיה בין הדמויות הנכבדות במחנה גאולה במהלך שהייתם במחנה.

אלה שהגיעו למחנה גאולה קיוו לשהייה קצרה במחנה לפני העלייה לארץ ישראל. תשורה ריזור, נכרתו של הרב דוד צדוק הלוי, שעשתה את המסע בהיותה ילדה ושהתה במחנה גאולה, כתבה בעניין זה:

קוינו שממחנה זה אנו ניגאל ונגיע לארץ הבחירה, שלה אנו מחכים הרבה זמן, לאחר הרבה נדודים, כמעט שנתיים, עד שהגענו אל מחנה זה. כולם חשבו שזה יהיה רק מעבר לכמה ימים או חודשים, ואז ייפתחו השערים לארץ ישראל. אבל התבדינו במחשבה ובתקווה זו, והמחנה נהפך למקום מגורים למשך כחמש שנים רצופות.¹⁰¹

תשורה השתתפה בפעילות התרבותית שהייתה בחיי המחנה, ואחד האחראים עליה היה עובדיה טוביה, שליח הסוכנות לענייני חינוך ונוער. על פעילות זו כתב גם אברהם מדהלה:

שירת ארץ ישראל פרתה בפי כל. למורה עובדיה טוביה היה כינור, אהובו וידיד נפשו. הכל ביקשו להאזין לניגוניו, מה עוד שהרבה להשמיע משירי ארץ ישראל. הוא אף יסד מקהלה, שהיתה לשם ולתפארת וכל הזוכה לשורר בין שורותיה היה כבן אצולה. ומה רבו בנות הצפון בין המשוררות.¹⁰² את יחסם של הרופא ד"ר ביגל והאחות רחל משאט אל השוהים במחנה סיכם אברהם מדהלה:

הרופא ד"ר ביגל אהב את פליטי המחנה ואף התגאה בהם. הוא הזמין למחנה אורחים רמי מעלה והציג לעיניהם את הנפלאות שחוללו הוא והאחות רחל

וחתם עליו ראשון, בתוספת חתימתם של חברים נוספים. לצילום המכתב ראו הנ"ל, מן המיצר (לעיל הערה 34), עמ' 294.

100 צדוק, באהלי תימן (לעיל הערה 21), עמ' 205.

101 תשורה ריזור, מהצפון תשורה בניגון ובשירה: שירים בערבית יהודית מתורגמים ומבוארים, קורות חיים וסיפורים מחיי הנשים בצפון תימן, קרית עקרון תשס"ד, עמ' 53.

102 מדהלה, אין לי ארץ אחרת (לעיל הערה 36), עמ' 70.

בלב המדבר כדי לרומם את שמם אצל המושל הבריטי. [...] חריצותו של הרופא ומסירותו למען הפליטים לא תישכחנה. הרופא והאחות – כל המחנה היה כילדיהם, שדאגו להם וגוננו עליהם כגונן אב ואם על פרי בטנם. [...] הכל התפעלו למראה המחנה שהקים לפליטים האומללים, ושיבחו את עבודתו, עבודת יומם ולילה, למען ייטב לפליטים.¹⁰³

בי' בכסלו תש"ו (15 בנובמבר 1945) נשלח מעדן לארץ ישראל כרוז לעזרה שהודפס במכונת כתיבה, ועליו חתום גם הרב דוד צדוק הלוי, תחת הכותרת "קול קורא לאחינו תושבי יהודה וירושלים הי"ו". היוזם לקול הקורא הוא הרב של קהילת ח'ד' הרב יוסף יחיא דמתי, והוא כתב מטעם עצמו בקשה לסייע לאנשי הקבוצה העוברים סבל של עינויי דרכים, רעב ומוות בלא עת. עוד העיר הרב דמתי, שיהודים אלו אינם כשאר אנשי תימן המסוגלים לפשוט יד, ומעשה כזה הם לא יעשו אף אם ימותו ברעב. הוא מבקש שיתלו את קול הקורא בבתי הכנסת, ואת הכסף שייאסף להעביר לסעדיה אבשלום¹⁰⁴ הפועל למענם. על קול הקורא חתם ראשונה היוזם הרב יוסף יחיא דמתי, וחתמו עוד שלושה מחברי הקבוצה, וביניהם זכריא סעיד חלא, הרב דוד צדוק הלוי ויחיא איברהים גאבר.¹⁰⁵

במכתב מט' באלול תש"ו (5 בספטמבר 1946), הנושא את הכתובת "מן מחנה כאשד הנקרא מחנה גאולה", ונשלח על ידי סעדיה פקעה ומיועד לסעדיה אבשלום ומכרים נוספים בארץ ישראל, מספר הכותב על שהותם במחנה גאולה, ומדגיש שהם סובלים את הצער בשביל ארץ ישראל. הוא מזכיר בהערכה את הדאגה של הרופא ד"ר ביגל בן ברוך והגברת רחל משאט לרפואתם ולסיפוק צורכיהם הכלכליים כפי יכולתם. הוא מבקש ממכריו לשלוח לו סיוע כספי (שיוחזר כשיגיע לארץ ישראל), כיוון שהכלכלה הבסיסית שהם מקבלים במחנה מצומצמת מאוד, והם אינם רוצים לוותר על השהות במחנה וללכת לחפש עבודה בעדן: "ואנו יהודי חידאן אם נצא ח"ו מהמחנה אנו נמות מן הרעב, לפי שאין לנו לא עוזר ולא סומך, רק הש"י ואתם".¹⁰⁶

103 שם, עמ' 71, 74.

104 סעדיה אבשלום לוי היה מעולי צפון תימן, והתגורר בשעריים. הוא העביר ידיעות חשובות ליהודי צפון תימן על הנעשה בארץ ישראל וסייע רבות לעולים מצפון תימן. ראו עליו אהרן גימאני, " 'וארץ ישראל טובה ורחבה' מכתבים משעריים (רחובות) לתימן במאורעות תרצ"ו/ט", תימא י (תשס"ז), עמ' 183–202.

105 גנזי בית נחמה ויאיר מדאר הלוי, רחובות.

106 שם, תיק מכתבים, ב.

במכתב מז' בחשוון תש"ז (1 בנובמבר 1946), הנושא את הכתובת "מן מחנה
 חאשד רחוב חידאן מספר ו'" ונשלח על ידי שלום קהא ומיועד לסעדיה אבשלום,
 מצוינת התייחסות לא מחמיאה לאנשי הקבוצה מצד השוהים האחרים במחנה, וכן
 מצד הרופא ד"ר ביגל בן ברוך. במכתבם הם טוענים שמוציאים דיבתם רעה במכתבים
 לממונים בארץ ישראל, והם מבקשים שהוא יפריך את התלונות כלפיהם.¹⁰⁷ במכתב
 ששלחו הרב דוד צדוק הלוי, יוסף בן אהרן ברטי ויחיא אברהם לד"ר ביגל בן ברוך
 ולגב' רחל משאט הם מעלים את הבעיות שהיו להם בשהותם במחנה. וזה לשונו:

ל"ק". שלום וכבוד רב, לכבוד רבותינו המנהלים ה"ה [=השם הטוב] תכתר
 [=דוקטור] ביגל הי"ו, והגברת רחל תבורך מנשים. אודיע לכם רבותינו, כי
 אתם רוגזים עלינו היום על מה שכתבנו לכם במכתב של אתמול. ואין בלבנו
 מחשבה, כמו שאתם חושבים, אלא מחשבתנו כמו מה שהיינו כותבים לכם
 מקודם, על ענין תחלואי רעב, כמו שהיינו אומרים לכם, כי גדול שבכל
 הרפואות הוא הלחם. וזה השבוע חסר עלינו הקמח, שלא הגיע לכל נפש כמו
 שבוע שעבר. ולא נעלם מעיניכם מ"ש [=מה שאמר] הכי[תוב] טובים היו
 חללי חרב מחללי רעב,¹⁰⁸ ולא כתבנו אלא לקר[א]תכם, ולא לקראת
 ארמנדו.¹⁰⁹ ועכשיו אם אתם תרגזו עלינו ולא תרחמו עלינו יודעים אנחנו, כי
 זה הדבר כמו האב שכועס על בנו ויכול להדירו מנכסיו ולשלחו מן הבית.
 ועתה אדוננו, עליך מן הדין לרחם עלינו, כי אתה אבינו, ולא נעלם ממך מה
 שסבל משה רבינו ע"ה. את ישראל במדבר ולא כעס עליהם, אלא אדרבא מסר
 נפשו עליהם, דכתיב ואם אין מחיני נא וגו' (שמות לב, לב). ושלמא דמר

יסגי.¹¹⁰

במכתב זה הם מתנצלים בפני ד"ר ביגל והגב' משאט אם נפגעו במכתב שכתבו להם
 יום קודם, על שקיבלו פחות מההספקה הבסיסית של קמח הניתנת להם בדרך כלל.
 הם הדגישו במכתב שההספקה הפחותה שניתנה להם גבלה בחרפת רעב.

107 גנזי בית נחמה ויאיר מדאר הלוי, רחובות. בראש המכתב מופיעה הכתובת: פלשתינה, תל-
 אביב, רחוב הרצל מספר עשרים ושבע, דרום יהודה, עבור סעדיה אבשלום לוי.

108 איכה ד, ט.

109 נסים מנחם ארמנדו היה יליד עדן ובעל נתינות בריטית. ניהל את משרד העלייה (המשרד הארץ-
 ישראלי) של הסוכנות היהודית בעדן. ראו עליו אהרוני, יהודי עדן (לעיל הערה 21), עמ' 243–
 249, 272–273, 292–293.

110 תודתי לזהר בן ברוך, שהעבירה לרשותי חומר על סבה וסבתה, ד"ר ביגל בן ברוך והאחות רחל
 משאט, שלאחר מילוי תפקידם בעדן באו בברית הנישואים. את הכתבים ואת השירים לד"ר
 ביגל ולאחות רחל כתב הרב דוד צדוק הלוי בכתב מרובע, כדי שתוכנם יהיה ברור להם.

אולם יש התבטאויות אחרות שהרב דוד צדוק הלוי משבח בהן את ד"ר ביגל בן ברוך ורחל משאט ואת שהייתם במחנה גאולה. וכך כתב בשיר שחיבר לכבודם וכותרתו "שיר עבור המנהלים הי"ו":¹¹¹

אשאל אדון עולם / מבין כל נעלם / יחיש משיחם / בן דוד גואלם. פז[מון]
ברכות רבות / ישרו על ראש מנהלם / ביגל שמו ינעם / ויגביר מזלם. פז'
פניו פני אריה / אשאל מאל יחייה / ביגל וגם יראה / זרע בנים ישרים. פז'
כי הוא אשר קיבץ / יתומים ואלמנות / וגם כן משפחות / עם כמה בחורים. פז'
שלוש עשרה מאות / הכניס במחנות / הכין להם סוכות / להיות בהם
מסתופפים. פז'
ובכל שבוע / יום אחד קבע / חילוק מונים ארבע / עם שנים נוספים. פז'
(קמח וחמאה וסוכר ומלח וקאפי וצאבון)
היו הפליטים / בתימן צועקים / לאל מתפללים / ישלח להם מנהלים. פז'
שמע תפלתם / והאזין צעקתם / ורצה להחיותם / על יד ביגל ראש עדתם. פז'
נותן להם קמח / אורה לו כשמש יזרח / וכשושן יפרח / שמו בין היהודים. פז'
שוכן ערבות / תשפיע לו ברכות / מכל מערכות / ומלאכים עליונים. פז'
ביגל מלא חכמה / ושמו עולה מֶה (כמספר יו"ד ה"א וא"ו ה"א) / יושב
שמימה / תחייהו לדור דורים. פז'
באת עם המנהל / אשת חיל רחל / והיא כמו יעל / תבורך מנשים. פז'
אסיים בשלומי / על מנהלי עמי / ביגל וגם רחל / שמם נודע בשערים. פז'
בשיר זה הדגיש הרב דוד צדוק הלוי את התקיפות של ד"ר ביגל בביטוי "פניו פני אריה" ובירך אותו על שדאג למחסה ל-1,300 נפשות ובהם יתומים ואלמנות, וסיפק להם כלכלה בסיסית. כמו כן בירך את הגב' רחל משאט המסייעת לו.
ברוח דומה כתב הרב דוד צדוק הלוי בשיר נוסף שחיבר לכבודו של ד"ר ביגל תחת הכותרת "שיר עבור המנהל שלנו ביגל הי"ו":¹¹²

אפתח בשירי זה / לחי העולם / יודע כל נסתר / ומבין כל נעלם. פז'
אדונינו ביגל / ישמח ויגל / יברכהו אל / מרחם אביונים. פז'
פניו פני אריה / גם ברוך יהיה / המציא לנו מחיה / גדולים וקטנים. פז'

111 ברשות הנכדה זהר בן ברוך. את השיר הוא חתם בשמו "הצעיר דוד בל"א [=בן לאדוני אבי] צדוק הלוי סו"ט [=סָן וטין]. סין וטין הוא כינוי של ענווה שמשמעותו רפש וטיט. השוו תרגום ארמי לישעיהו נז, כ "ויגרשו מימיו רפש וטיט" – "ועכרין מוהי סין וטין".

112 ברשות הנכדה זהר בן ברוך. את השיר הוא חתם: "תם ונשלם. נא אבי תשיב לי תשובה, מפני שהם יושבים בחמה. ושלום לך, ממני עבדך דויד בן צדוק הלוי יצ"ו".

אשאל לבורא כל / יגדל מעלתו / וישים תקותו / כאחד הנביאים. פז'
 אבקש ממך אדון / ואומר יהי רצון / תרחם על אביון / היושב על הפתחים. פז'
 שמו סעיד מדאר / בוכה בקול חמרמר / ברוך אשר אמר / ועשה מחנים. פז'
 עמו שני בנים / ומאמם הם יתומים / וברעב עטופים / בלי לחם יומים. פז'
 אדוננו ביגל / רחם על העניים / וזכותך לפני אל / תהיה לדור דורים. פז'
 זהו מכתב בקשה בצורת שיר. שוב הדגיש בהתחלה את תקיפותו במילים "פניו פני אריה", וברוך אותו על שדאג להם בסיפוק כלכלה בסיסית. והרב דוד צדוק הלוי ביקש מד"ר ביגל תשובה על בקשתו לדאוג לכלכלה של עני מבני החבורה שהוא אלמן המטפל בשני ילדיו ומצוי בחרפת רעב.

בעת שהותו במחנה גאולה חיבר הרב דוד צדוק הלוי שירים על מאורעות הזמן, וחלק מהם הוא שלח לאזור מגוריו שבצפון תימן. בשירים הוא סיפר על הקורות אותו, על מות אחיו פינחס ועל פטירתם של אחרים מהקבוצה, שיבח את יושבי קהילת חד"ד על הכנסת האורחים שהעניקו להם, וכפי שראינו לעיל את רופא מחנה כאשר ד"ר ביגל ואת הגב' רחל משאט שסייעה לו בתור אחות.

אחיו של הרב דוד צדוק הלוי, פינחס, נפטר בחודש תמוז תש"ד (יוני-יולי 1944) בשהותם בכפר אלחד¹¹³. את הידיעה הוא מסר בשירו הפותח במילים "בארק ברק מן פוק עדן"¹¹⁴. בשיר זה הוא ביקש להעביר את בשורת הפטירה לאחיו שלמה, שנמצא בעיר אלהגר, ושיבח את סאלם חסן, שדאג לתכריכים לאחיו הנפטר והסתפק בשמינית מהמחיר.¹¹⁵ הוא הזכיר את אחיו שלמה ואת בן אחיו לוי, שהבטיחו לו שיצאו אחריו לכיוון ארץ ישראל, והביע געגועים לאחיו שיגיע אליו עם משפחתו, ויחדיו יהיו שמחים בלימודם בתורת הסוד.¹¹⁶ בהמשך השיר הזכיר גם את פטירתם של מצמון מדהלה ודודתו צביה,¹¹⁷ וסיים בדרישת שלום להם מכל החבורה שנסעו איתו.¹¹⁸

- 113 ראו להלן חלק שני: המכתבים, מכתב ד, עמ' 78.
 114 השיר נכתב בערבית ובעברית, בליווי תרגום לעברית, ופורסם בספרה של נכדתו תשורה רייזר. ראו רייזר, מהצפון תשורה בניגון ובשירה (לעיל הערה 101), עמ' 209–220; ובספרו של הרב ד"ר אהרן בן דוד, בית האבן (לעיל הערה 1), עמ' 308–313.
 115 רייזר, שם, עמ' 212; בן דוד, שם, עמ' 309.
 116 רייזר, שם, עמ' 213–215. שהותם התעכבה בגלל מחלת אחת מנשות המשפחה. ראו שם, עמ' 45.
 117 שם, עמ' 216.
 118 שם, עמ' 220.

יש להעיר, כי בשל הקשיים בהשגת סיוע כלכלי לפליטים השוהים בסביבות עדן ומצבם הקשה של הפליטים פנתה ממשלת עדן לאמאם יחיא כדי לבדוק את האפשרות שהפליטים השוהים בתחומה יחזרו למקומות מגוריהם. האמאם נענה בחיוב, והבטיח לדאוג לשלומם ולהחזיר להם את רכושם. בחודש מאי 1945 ביקר בעדן בנו של האמאם יחיא, יורש העצר אחמד, ובאספה שבה התכנסו כ-8000 משתתפים הוא הזמין את הפליטים השוהים בסביבות עדן לחזור למקומות יישוביהם, והבטיח לאלה שיחזרו תוך שנה שהם יקבלו את רכושם בחזרה, ולמי שלא יחפוץ איחל הצלחה בהמשך הדרך. כעבור שנה, באמצע שנת 1946, אישר האמאם שוב את נכונותו לקבל את יהודי תימן בחזרה. בחודש ספטמבר 1946 פרסם מושל עדן את האישור שנתן האמאם תחת הכותרת "מודעה ליהודים", והבריטים הבטיחו לסייע במימון הוצאות הנסיעה בחזרה לתימן. וכבר בחודשים אוגוסט וספטמבר 1946 עזבו את עדן כ-300 יהודים וחזרו לתימן. יש לציין ששנת 1946 הייתה ברוכה ביבולים טובים בגלל הגשמים ובעקבות זאת בא שיפור כלכלי, בעוד שבמחנה גאולה שררו תנאי מחיה קשים.¹¹⁹ הרב דוד צדוק הלוי וקבוצתו העדיפו להמשיך ולשהות בתנאים פחות טובים, ולקוות לעלייתם לארץ ישראל בהקדם.

חיים צדוק שליח הסוכנות לעדן הכיר מקרוב את הרב דוד צדוק הלוי, וסיכם בקצרה את העלייה של הקבוצה ואת הייסורים שהם עברו עד הגעתם למחנה גאולה.¹²⁰ על יחסם של חברי הקבוצה לרבים הנערץ כתב:

על אף המצוקה בה היו נתונים כפליטים בשייך עותמאן התקיימו גם נישואין וחיי קהילה (דלים אמנם) והשפעתו של הרב על היהודים היתה רבה, ולא שמעתי בזמנו מפי איש דברי האשמה או תלונה על כך שגרם למעשה לעקירתם מבתיהם, ולתנאים הקשים בהם הם נתונים בשייך עותמאן כשהם מצפים לעזרת אחיהם, ולרשיונות עליה.¹²¹

119 בת ציון עראקי קלורמן, יהודי תימן (לעיל הערה 21), עמ' 359–360; גמליאלי, "סוללי הדרך לעליית 'על כנפי נשרים' בראי תעודות ומכתבים" (לעיל הערה 97), עמ' 147–148; מאיר-גליצנשטיין, יציאת יהודי תימן (לעיל הערה 34), עמ' 61–62. ראו גם אהרוני, יהודי עדן (לעיל הערה 21), עמ' 290–296; Parfitt Tudor, *The Road to Redemption: The Jews of the Yemen, 1900-1950*, Leiden 1996, pp.162–164.

120 חיים צדוק, משא תימן 1946–1951: ספור חמש רבבות, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 254–256.

121 שם, עמ' 255.

ד. העלייה

באוקטובר 1948 ניתן אישור ממחלקת העלייה של הסוכנות על העלאת היהודים התימנים שהמתינו במחנה גאולה ומנו כ-4000 נפש. בחודש זה ניתן גם האישור של שלטונות עדן להעלות את יושבי מחנה גאולה בכפוף לשני תנאים: גברים בגיל צבא לא יעלו, והיציאה תהיה דרך האוויר. העולים שהמתינו במחנה גאולה ובהם קבוצתו של הרב דוד צדוק הלוי היו ראשונים לעלות. מבצע הטסתם החל באמצע דצמבר 1948 ונמשך כארבעה חודשים, עד אמצע חודש מרס 1949, וכלל גם אלה שהיו מעוכבים בהיותם בגיל גיוס ולבסוף ניתן גם להם אישור לעלות. במבצע זה בוצעו שישים ושבע טיסות מעדן לישראל וכללו כ-5,000 עולים, ובהם גם עולים מיהודי עדן.¹²² כך הסתיים השלב הראשון של העלייה הגדולה של יהודי תימן הידועה בשם "על כנפי נשרים", שהחלה בדצמבר 1948 ונמשכה כשנתיים עד ספטמבר 1950 ובה עלו כ-50,000 עולים.¹²³

העולים שוכנו זמנית במחנה עתלית שיועד לקליטה ראשונית, ובהם העולים מצפון תימן.¹²⁴ לאחר שהות קצרה שם סייעו המכרים מארץ ישראל לרב דוד צדוק עם קבוצת חברים שעלו עימו, והם עברו להשתקע בכפר עקיר, הוא קריית עקרון; האחרים השתכנו במקומות שהתגוררו חבריהם מצפון תימן: בשכונת שעריים ברחובות, בשכונת ציון בראשון לציון ובשכונת מחנה יהודה בפתח תקוה.

חלק שני: המכתבים

הקדמה

הרב דוד צדוק הלוי פתח את מכתביו בפסוקים ובפתיחות פיוטיות הכתובים בפרוזה חרוזה, שיש בהם ביטוי למעלת מכריו המתגוררים בארץ ישראל ושהוא זקוק לסיועם.¹²⁵ עוד כתב על הסבל של חברי הקבוצה המעוכבים בדרכים, משום שנסגרו הדרכים לכיוון עדן. להלן מכתביו של הרב דוד צדוק הלוי לפי סדרם הכרונולוגי:

- 122 עראקי קלורמן, יהודי תימן (לעיל הערה 21), עמ' 373–374; מאיר-גליצנשטיין, יציאת יהודי תימן (לעיל הערה 34), עמ' 13–14, 98.
- 123 השלב העיקרי של העלייה החל ביוני 1949 ונמשך עד ספטמבר 1950, ובמהלכו עלו כ-45,000 עולים ששהו במחנה המעבר חאשד שהוקם ליד העיר עדן.
- 124 מאיר-גליצנשטיין (לעיל הערה 34), עמ' 98–101.
- 125 על פתיחות פיוטיות במכתבים של בני תימן ראו למשל יהודה רצהבי, "שבחי הארץ באיגרות עולי תימן", זהות א (תשמ"א), עמ' 212–213; ב (תשמ"ב), עמ' 223–227; גימאני, "וארץ ישראל טובה ורחבה" (לעיל הערה 104), עמ' 184–188; הנ"ל, "הרב יחיא נחום ועלייתו לארץ", הציונות, מאסף כג (2001), עמ' 141–160.

מכתב א, י"ז באדר תש"ד (12 במרס 1944)
מכתב ב, כ"ו בניסן תש"ד (19 באפריל 1944)
מכתב ג, י"ב בטבת תש"ה (28 בדצמבר 1944)
מכתב ד, כ"ה בשבט תש"ה (8 בפברואר 1945)
מכתב ה, שבט תש"ה (פברואר 1945).

המכתבים מכילים דרישות שלום למכרים רבים שעלו מצפון תימן והתיישבו במקומות שונים בארץ ישראל. המקומות הנזכרים במכתבים הם שעריים שברחובות, ראשון לציון ופתח תקוה, שבהם היו ריכוזים גדולים של עולים מצפון תימן.¹²⁶ במכתבים הוא מפרט את שמותיהם של רבים מן המתיישבים ודורש בשלומם, וכן מוסר להם דרישת שלום מחברי הקבוצה עם פירוט השמות, דבר המלמד על חוג המכרים הגדול שחלקם הם קרובי משפחה של הרב דוד צדוק הלוי ושל חברים מהקבוצה. ברור אפוא, שהמכתב היה צריך לעבור מספר תחנות ולהיקרא במקומות הנזכרים בו.

בשניים ממכתביו למכריו הוא ציין את מעלתם בפתיחה בפסוק "לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בס" (תהלים טז, ג; להלן מכתבים א, ב). באחד ממכתביו ציין בפתיחה את מעלתם בעידוד עלייתם וכתב: "האומרים¹²⁷ לצפון תני ולתימן אל תכלאי" (על פי ישעיהו מג, ו). ועוד ציין בפתיחה של מכתב ב את שבח ארץ ישראל בפסוקים "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני" (תהלים קלז, ה), "יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך" (תהלים קכב, ז), "למען אחי ורעי (שם, פסוק ח) אבקשה טוב לך" (שם, פסוק ט); ובמכתב ג ציין את הפסוק "שמחתי באומרים לי בית ה' נלך" (תהלים קכב, א).

את דרישות השלום ביטא בפתיחות פיוטיות בסגנון "שלומות רבות / אלפים ורבבות / מלפני שוכן ערבות / יגיעו ויאתיו / כנחלים נטיו / מהכא להתם" (מכתב ג). פתיחה פיוטית ארוכה במיוחד מופיעה במכתב א:

שלמכון יזהר / כחמה וסחר / וזיו לכון ינהר / רחמנא על כל גבר. ושלמכון
יתקפל משמי מרומא / ושלם לכון יסגי מן אבא ואמא / וככוכבי שמיא / מן
עתיק יומיא. לקר[א]ת ומעלת הרבנים והתח[כ]מונים / פעמוני זהב ורמונים /
ישמרכם אל לדורי דורים. אפתח אני לכם בשפתי ברשות אל עליון המושיע /

126 על מכתבי עולים מצפון תימן שהתיישבו בשעריים לקרוביהם בצפון תימן ראו גימאני, "וארץ ישראל טובה ורחבה" (לעיל הערה 104); הנ"ל, "מצפון תימן לעבודה במושבות: מכתבם של בני משפחת עמר – חשוון תרצ"ו (1935)", תהודה 29 (תשע"ג), עמ' 39–52.

127 בפסוק נכתב אָמַר.

לחטאתינו ימחול וכל אויבינו יכניע / וקול התור בכל מחנה ישראל ישמיע /
אנכי עבד האל מסדר ומציע / מקירות לבי בכל עת ובכל רגע אופיע / לקרוא
לאל בתחנונים בכל שעה אודיע (מכתב א).

בשלוש מן הפתיחות מופיעה נוסחת ברכה קבלית במגוון צורות:
שלמכון יזהר / כחמה וסהר / וזיו לכון ינהר / רחמנא על כל גבר. ושלמכון
יתקפל משמי מרומא / ושלם לכון יסגי מן אבא ואמא / וכוכבי שמיא / מן
עתיק יומיא (מכתב א);
שי"ל [=שלמכון יסגא לעלמין] / מן עתיק יומין / ושלמא גו שלמא / מן
אבא ואמא ומן זעיר אנפין / יוסף עליכון כוותכון אלף זמנין (מכתב ד);
שי"ל / מן קדם עתיק יומין / ומן או"א ומן ז"א / ומכל חיילין ומלאכין /
דעמיה משמשין / יוסף עליכון כוותכון אלף זמנין ומכל חיילין ומלאכין
דעמיה משמשין (מכתב ה).

הברכות מרעיפות על המתברכים שפע מעתיק יומין (אלוהים), מאבא ואמא וזעיר
אנפין (פרצופים אלוהיים), ממלאכים ומכוכבים – כל פתיחה בסדר שונה ובחריזה
שונה.

במכתב ד הזכיר הרב דוד צדוק הלוי מכתב ארוך שכתב, אבל השליח איבד אותו.
במכתב הוא סיפר את כל הקורות אותם בדרכים, וגם את עניין רעידת האדמה שהייתה
קודם לעלייתם:

והוא היה מכתב גדול, שכתבתי אותו אחר ארבע עשרה טבילות. והיה כולו על
משקל השיר אות בָּאוֹת / ומספר את כל הקוראות / אותנו מכל צרות / חולי
ורעב וכל המאורעות / אוי כמה עבר עלינו ואנו מהלכים במדברות / ויותר
מזה כשהיינו בארצינו מכמה זוועות / שהפילו כמה ועד כמה הרים וגבעות /
וכמה בני אדם מתו ונהרסו כמה טירות / ולא היינו דרים בבתים אלא בשווקים
וברחובות / גדולים וקטנים בנים עם אבות.

בתחילת מכתב ג ביטא הרב דוד צדוק הלוי את הצער שהם עוברים בדרכם לארץ ואת
בקשת הסיוע ממכריו בארץ ישראל בפסוקים: "צדקה תרומם גוי" (משלי יד, לד);
"קולי אל ה' אקרא ויענני מהר קדשו סלה" (תהלים ג, ה); העניים והאביונים מבקשים
לחם¹²⁸ ואין" (ישעיהו מא, יז); "ה' מעוז לדרך משגב לעתות בצרה" (על פי תהלים ט,
י); "בצערך¹²⁹ ירושלים עומדות היו רגלינו" (על פי תהלים קכב, ב).

במכתב ב, כשביקש סיוע לקבוצה מקרוביהם שבארץ ישראל הוא כתב:

128 בפסוק נכתב "מים". הכותב שינה כנראה כדי להדגיש את המחסור במזון.

129 בפסוק נכתב "בשעריך". הכותב שינה כדי לבטא, עד מתי מתוך הצער הוא יגיע לירושלים.

ועכשיו אחינו / אוי לנו / אהה עלינו / אם תעזובו אותנו / ולא תשגוהו עלינו / ח"ו נהיה למשל לשכנינו] / לעג וקלס לסביבותינו. אוי לה לאותה בושא / אוי לה לאותה כלמה / מה נענה לפני שוכן רומה / ברוך נותן ליעף כח ולאין / אונים ירבה עצמה / ויתן אותנו בעיני בני האח ואמה / לחן וחסד ולרחמים / כן יאמר בעל הרחמים.

במכתב ג הדגיש הרב דוד צדוק הלוי את הסבל של הקבוצה ששהתה בעיר חדד, עד שנאלץ להיכנס לעדן ולכתוב מכתבים למכרים בארץ ישראל כדי לסייע לחברי הקבוצה:

הנה אני היום עומד במדינת עדן, מצפה ומיחל מתי תוציאו ממסגר רגלינו, אנחנו יהודים הנזכרים / העניים והאביונים / הדופקים על דלתי מרומים / הוא יתן אותנו לחן וחסד ולרחמים / בעיני המלך והשרים / ובעיני הסוכנות הישרים. השב"ה [=השם ברוך הוא] יאריך ימיהם ושנותיהם / ויוסיף להם ימים על ימיהם / ושנים על שנותיהם. הם החיו כמה וכמה נפשות / לו החשו מהם היו מתות / גדולים וקטנים זכרים ונקבות.

על המצוקה שלו מחמת שאין מענה מקרוביו כתב הרב דוד צדוק הלוי במכתב ד:
לק'ראת] ומע'לת] ה"ה חמוד לבי / כאריה וכלביא / אודיע לך אהובי / כי אש תוקד בקרבי / וגם גחלת יש בלבי / מחמת שלא מצאתי תשובה ממך על מכתבי / לא בלשון קודש ולא בלשון ערבי / ואני זוכר אותך אתה ואחיך שחרי וערבי / ומדוע שכחת אותי ככה ואתה קרובי / ואני שמח בך אתה ואחיך שאתם לפני, כדי שתשתדלו בעדי ותשיבו מהרה / ואם ירצה השב"ה ואגיע אליכם שתהיו לי לעזרה / והש'ם] ית'ברך] יציל אתכם מכל צו"ץ [=צוקה וצרה] / בזכות חנניא וחביריו ודניאל ועזרא.

בכתיבה הפיוטית ביטא הרב דוד צדוק הלוי את השמחה על העלייה לארץ ישראל, אך גם את הצער של העולים בגלל העיכוב שהיה מנת חלקם בדרכם להגשמת חזונם, ובקשה לעזרה ממכריהם בארץ ישראל כדי להקל על המצוקה שנקלעו אליה.

המכתבים המובאים להלן נכתבו במהלך השנה הראשונה לצאתם ממקומם, עוד קודם שנכנסה הקבוצה של הרב דוד צדוק הלוי לעדן.¹³⁰

130 את הטקסט חילקתי לפסקאות, הוספתי פיסוק והשלמתי קיצורים. מילים שנרשמו בגיליון כתב היד צוינו בסוגריים מעוינים. במידת הצורך הוספתי ניקוד, והשלמתי אותיות שנשמטו במילים אחדות.

מכתב א, י"ז באדר תש"ד (12 במרס 1944)¹³¹בינ"ו עמ"י עש"ו. שיל"ת. לק"י.¹³²י"ז אדר.¹³³

לקדושים אשר בארץ המה ו' כח"ב.¹³⁴ שלמכון יזהר / כחמה וסהר / וזיו לכון
ינהר / רחמנא על כל גבר. ושלמכון יתפּל משמי מרומא / ושלם לכון יסגי מן
אבא ואמא¹³⁵ / וככוכבי שמיא / מן עתיק יומיא.

לקר[א]ת ומעלת הרבנים והתח[כ]מונים / פעמוני זהב ורמונים¹³⁶ / ישמרכם
אל לדורי דורים. אפתח אני לכם בשפתי ברשות אל עליון המושיע /
לחטאתינו ימחול וכל אויבינו יכניע / וקול התור בכל מחנה ישראל ישמיע¹³⁷
/ אנכי עבד האל מסדר ומציע / מקירות לבי בכל עת ובכל רגע אופיע /
לקרוא לאל בתחנונים בכל שעה אודיע.

אל מעל[ת] הח[כ]מים [ש]למים] זרע סגולה / אשר מעלתם קדומה / יודעים
כל רז ומשכילים בכל חכמה / אחר עשר נשיקין דרחימו,¹³⁸ ואחר פרישת

131 הספרייה הלאומית בירושלים, מחלקת כתבי היד [להלן מכ"י], ARC. 4⁰ 1487A. נמסר
באמצעות משרד הקרן לעליית יהודי תימן ע"י עזרת אחים תל-אביב, ארץ ישראל, בר[ן-חוב]
הרב קוק 37 [תל-אביב].

בסוף המכתב מופיעה הכתובת בכתיבה שונה: "מן יוד חידאן אשאם אלי' יד אלמדכורין
באטאן ורכא האד'. יובל אלי' רחובות שערים ופתח תקוה א"י ת"ו וגם אלי' ראשון לציון אלי'
יד אברם טביב וגמיע אצחאבה אלמדכורין באטנן. ולגואב יכון אלי' קעטבה ואל' עדן לאן
עזמנא. יום ב' ח"י אדר אתאריך. מן זמאר אלי' מנהו ית', ושלום". תרגום: מיהודי חידאן א-
שאם אל יד הנזכרים בתוך מכתב זה. יובל אל רחובות, שערים ופתח תקוה א"י ת"ו [=ארץ
ישראל, תיבנה ותיכונן] וגם אל ראשון לציון, אל יד אברם טביב ושאר חבריו הנזכרים בפנים.
והתשובה תהיה אל קעטבה ואל עדן לפי שאנו נוסעים. התאריך יום ב' ח"י באדר [תש"ד, 13
במרס 1944]. מדמאר אלי' מנהו ית[ן-ברך], ושלום.

132 = בשם ה' נעשה ונצליח. עזרי מעם ה' עשה שמים וארץ (תהלים קכא, א). שוית ה' לנגדי
תמיד (שם טז, ח). לישועתך קויתי ה' (בראשית מט, יח).

133 תש"ד, 12 במרס 1944.

134 = בו אדירי כל חפצי בס (תהלים טז, ג).

135 הכוונה למידות האלוהיות חוכמה ובינה.

136 על פי שמות כח, לד.

137 על פי שיר השירים ב, יב.

138 מילולית: עשר נשיקות של אהבה. מושג קבלי המבטא קרבה גדולה. ספר הזוהר, מהדורת הרב
ראובן מרגליות, ירושלים תשכ"ד, שמות, פרשת משפטים, דף צז ע"א.

השלום, אודיע לכם אחי ורעי, שאנחנו החתומים מטה נסענו מן אלהג¹³⁹ חידאן אשאם¹⁴⁰ תחו"ת¹⁴¹ וירושת¹⁴² בתחלת חדש שבט, והגענו לצנעא. וכתבתי מכתב אליכם, ושלמנו שכרו, על סמך שיגיע אליכם במהרה. ועתה רבותי הגענו למדינת דמאר תימן, ורפו ידינו וכשלו ברכינו מרוב הדברים שהיו מפחדים¹⁴³ אותנו, ואומרים לנו ח"ו שהדרך מסוגרת, ואין עוד ח"ו כניסה לעדן, מפני שכבר סיגרה מלכות האנגליא.

ואני כבר כתבתי לכם במכתב הגדול הראשון, אשר פירטתי לכם בו כל דבר, בכדי שתשיבו לנו תשובה אמיתית ולא שלילית.¹⁴⁴ אם אתם יודעים שיש רצון מאת הש[ן]ם ב"ה, ואתם יודעים שיש יכולת לכם שתעזרו אותנו ברשיון וכסף כשנגיע לעדן, הרי אנחנו מוכנים לנסיעה. ואם לאו היה טוב לנו שנשב בארץ אויבנו, בבתינו ובכבודינו. והגיעה תשובתכם, יאריך ימיכם בטוב ושנותיכם בנעימים, כן יאמר אב הרחמים, שאתם תשתדלו בעדנו בכל מאמצי כוחכם, וב"ת.¹⁴⁵

אבל יש דבר אחד, שהוא כאש לבגד וכחרב לצואר וכעצם לגרון וככבלים לרגלים / וכחשך לעינים / וכמרה לפנים מן השינים,¹⁴⁶ והוא זה הדבר, שהם אומרים לנו, ח"ו, שאין שום נסיעה מן עיר קעטבה ולפנים לצד לחג, וזה הוא הדבר הקשה. וכבר פגענו בדרך בכמה יהודים מיהודי תימן חוזרים מן קעטבה, והולכים לחזור ולישב במושבותיהם. אבל אנחנו תדעו לכם שאין לנו יכולת לחזור לארצות התימן, דזה מיקרי ככלב שב על קיאו,¹⁴⁷ וכבר הנחנו כל מה שהיה בידינו למלך יר"ה¹⁴⁸ ולאומות העולם, כדי לעלות לארץ נחלת אבותינו / לזכות את נפשותינו / ולראות עוד את כל מכיר[ן]נו / אהובינו וחבר[ן]נו / ועל מי שאמר והיה העולם בטחנו ונשענו / הוא יגאלינו ויושיענו.

- 139 שם עיר מגוריו.
140 שם האזור.
141 = תחרוב ותצדי, כלומר תחרב ותשמש.
142 = וירושלם תתבני ותשתכלל.
143 כלומר מפחדים.
144 הכוונה לתשובה בהשערה שאינה מבוססת. וראו גם להלן מכתב ג, הערה 311.
145 = וברוכים תהיו.
146 לפנים מן השיניים הכוונה לבית הבליעה. וכוונת הדברים לדבר מר שקשה לבלוע אותו.
147 משלי כו, יא.
148 = ירום הודו. הכוונה לחוק נכסי דלא נידי. ראו הרב קרח, סערת תימן (לעיל הערה 21), עמ' עב-עג.

אבל לא נעלם מעיניכם מה שאמר הכ' [תוב], אם יש עליו מלאך מליץ אמ"א.¹⁴⁹ ואמרו רז"ל הכל במז"ל, ואפילו ס"ת¹⁵⁰ שבהיכל.¹⁵¹ והיו אומרים לנו יהודי תימן אשר נזורו אחר, ¹⁵² מה לכם לילך לצער עצמכם ולטלטל נפשותי[כ]ם, הלא תדעו שאנו ציערנו עצמינו לשוא, טוב לכם שתחזרו עמנו. והייתי משיב להם יהי ה' אעכהע"א,¹⁵³ והבוטח בה' ח"י,¹⁵⁴ ואמרו רז"ל יש קונה עולמו בשעה א' [חת].¹⁵⁵

ועוד אודיע לכם, שהיו משחקים ריעי יפתח הגלעדי¹⁵⁶ במדינת דמאר, מש"ק¹⁵⁷ סדר כי תשא,¹⁵⁸ ואומרים, כבר הביאו לכם ושלחו מסילת ברזל (יעני מותר).¹⁵⁹ וזה לשון צחוק והתל, אבל לא ידעו ולא יבינו¹⁶⁰ כיצד יהודי חידאן.¹⁶¹

ועתה אחי ורעוי ותלמידי, בבקשה ממעלת כת"ר¹⁶² שתעשו למען הש' [ם] ב"ה ולמען תורתינו הקדושה, שתשתדלו בעדנו בכל מאמצי כוחכם, שלא נשאר ח"ו מטולטלים בארץ התימן, ולא נמ"ר¹⁶³ טלטולא דגוברא קשה מדאדתא.¹⁶⁴ ולא עוד אלא כמה וכמה מיהודי תימן אינם נותנים שלום. עליהם הכ' [תוב] אומר דרך של"י,¹⁶⁵ ועוד כתי' [ב] גזלת העני בבתיהם.¹⁶⁶ ובכל

- 149 = אחד מני אלף (על פי איוב ט, ג).
 150 = ספר תורה.
 151 זוהר במדבר, פרשת נשא, דף קלד ע"א.
 152 ישעיהו א, ד. הכוונה ליהודי תימן שרצו לעלות וחזרו לבתיהם, כנוכר לעיל סעיף ב, 1.
 153 אלוהינו עמנו כאשר היה עם אבותינו (מלכים א ח, נז).
 154 = חסד יסובבנו (תהלים לב, י).
 155 בבלי, עבודה זרה י ע"ב; יז ע"א; יח ע"א.
 156 הכוונה לאנשים ריקים, על פי הכתוב "ויתלקטו אל יפתח אנשים ריקים" (שופטים יא, ג).
 157 = מוצאי שבת קודש.
 158 ערב לפני כתיבת המכתב.
 159 מןתר, מכונית, והוא מן הלשון האנגלית motor.
 160 ישעיהו מד, יח; תהלים פב, ה.
 161 הכוונה שיהודי חידאן חזקים, ואינם מפחדים מקשיים.
 162 = כבוד תורתכם.
 163 = נעלם מעיני רבותיי.
 164 בבלי, סנהדרין כו ע"א. הכוונה שהטלטול של האיש קשה יותר מטלטול האישה.
 165 = שלום לא ידעו (ישעיהו נט, ח).

ארצות התימן לא מצאתי שפל רוח אלא אחד, ומנו סאלם עזירי הי"ו יושב דמאר. אבל השאר, רובם וכמעט כולם, מן אשר כגובה ארזים גבהו.¹⁶⁷ ועכשיו חנונו חנונו,¹⁶⁸ אב"י¹⁶⁹ היושבים ברחובות ופתח תקוה וראשון לציון.¹⁷⁰ בבקשה, החלש יאמר גבור אני.¹⁷¹ ואין לי עוד לפרט על או"א¹⁷² מכם, כי כל אדם יודע קרובו ומיודעו. ואל שד"י יברך אתכם,¹⁷³ כחפץ הדורשים בשלומכם, ואלו הם: אחי פנחס, ואשתו ימימה בת שלמה עראקי, ושתי בנותיו. ומשומר המכונה מצמון מדהלה, >ואשתו חסודה המכונה גמילה, אחות תלמידי שלמה חזמק,¹⁷⁴ ובניו זכריה ואברם, ושתי בנותיו מרים וצביה. ובן אחיו זכריה בן משה מדהלה המכונה שטבאן, ובנו יונה, ובנותיו יהודייה ורחל וחנה ואביגיל, ואשתו בתי מב"ת.¹⁷⁵ ואחיו חיים בן משה מדהלה, ואשתו בשמת, ובתו. ושלוש בן חסדא בוני. ושלמה בן ח"י¹⁷⁶ יעקוב גוביר, ואמו ציניה, וזקינתו צביה המכוננת עלאפיה.¹⁷⁷ וזעירא דמן ענא,¹⁷⁸ דוד בלא"א¹⁷⁹ צדוק הלוי, וג' נְשִׁי: נעמה, ובשמת, וכשרה, ושתי בנותי: בשמת, ורחל המכונה סעידה, ושד"י.¹⁸⁰ ואחותי שמחה המכונה סלוה. ונכד צדוק בן אברם מדהלה: שלמה בן ח"י

- 166 ישעיהו ג, יד. רומז לדברי הגמרא בברכות ו ע"א: "כל שיודע בחברו שהוא רגיל ליתן לו שלום יקדים לו שלום, שנאמר (תהלים לד, טו) בקש שלום ורדפהו. ואם נתן לו ולא החזיר נקרא גזלן, שנאמר (ישעיהו ג, יד) ואתם בערתם הכרם גזלת העני בבתיכם".
- 167 עמוס ב, ט.
- 168 על פי איוב יט, כא.
- 169 = אחיי בני ישראל.
- 170 במקומות אלו התיישבו רבים מעולי צפון תימן.
- 171 יואל ד, י.
- 172 = אחד ואחד.
- 173 על פי בראשית כח, ג.
- 174 השם סעיד בחילוף אותיות א"ת ב"ש.
- 175 = מנשים באוהל תבורך (שופטים ה, כד).
- 176 ח"י או חיי הוא כינוי לאדם לאחר פטירתו, והוא על פי מאמר חז"ל (ברכות יח ע"א) "צדיקים במיתתם קרויים חיים". ראו יהודה רצהבי, אוצר לשון הקודש שלבני תימן, תל-אביב תשל"ח, עמ' 91, ערך 'חיי'.
- 177 על שם העיר עלאף בסביבות צעדה, ששם היא נולדה.
- 178 תרגום: וצעיר הצאן.
- 179 = בן לאדוני אבי.
- 180 = ושלמא דרבנן יזהר. תרגום: ושלוש חכמים יאיר.

חותי מדהלה. ובת ח"י דוד בן צדוק קפרא: סעידה.
בס'דרן¹⁸¹ ויקהל משה.¹⁸²

מכתב ב, כ"ו בניסן תש"ד (19 באפריל 1944)¹⁸³

כ"ו לחדש ניסן ברנ"ה.¹⁸⁴
אם אשכתך ירושלים ת"י.¹⁸⁵ יהי שלום בחילך ש"ב.¹⁸⁶ למען אחי ורעי
אבקשה ט"ל.¹⁸⁷ לקדושים אשר בארץ המה ו' כח"ב.¹⁸⁸ האומרים לצפון תני
ולתימן א"ת.¹⁸⁹ ברוך אומר ועושה.¹⁹⁰
לקראת ומעלת אחינו בני ישראל השוכנים בראשון לציון, ורחובות שערים,
ופתח תקוה, ובראשם הח'כס] הש'לם] מו"ר אברהם בן ח"י הרה"ג טביב,
ובניו ואחיו וכל בני משפחתו הי"ו.¹⁹¹ וא"ח¹⁹² אהובי ותלמידי שבתאי בן ח"י
אברהם כ"ץ, ובניו. וא"ח מו"ר הח'כס] הש'לם] חבקוק כ"ץ, ובני אחיו,
ונ"ב.¹⁹³ וא"ח זכריה בן דוד כ"ץ, ובניו, ובני אחיו הי"ו. וא"ח זכריה בן ח'י
אברהם גיסי כ"ץ, ואחותו בדרה, ובניה הי"ו. וא"ח גיסי היקר שלמה עמר,
ובניו הי"ו. וא"ח ידי"ץ¹⁹⁴ שלמה בכ"ר¹⁹⁵ יונה וב"ב. וא"ח הש'נס] הט'וב],
אזכרנו ותחי נפשי, גיסי סעדיה בן דוד קפרא, ובתו היקרה דונג, ואחיו
סי'די¹⁹⁶ זכריה, ובניו. וסי' אברהם, וב"ב הי"ו. וא"ח התלמיד הישר והיקר

- 181 רומז לפסוק מפרשת השבוע, פרשת ויקהל.
182 הפסוק הראשון מפרשת השבוע, שמות לה, א.
183 הספרייה הלאומית, מכ"י ARC. 4⁰ 1487A
184 לשטרות, תש"ד ליצירה, 19 באפריל 1944.
185 = תשכח ימיני (תהלים קלז, ה).
186 = שלנה בארמנותיך (שם קכב, ז).
187 = טוב לך (על פי תהלים קכב, ט).
188 = ואדירי כל חפצי במ (שם טז, ג).
189 = אל תכלאי. על פי ישעיהו מג, ו. שם נכתב אמר, וכתב האומרים, כלפי המכותבים.
190 תפילת שחרית, ברוך שאמר.
191 = ה' ישמרו ויחיים. לא הקפיד לכתוב על כל אחד הי"ו, אלא לפעמים.
192 = ואחרון חביב. וכן כתב להלן על כל אחד ואחד.
193 = ונות ביתו.
194 = ידיד נפשי.
195 = בן כבוד רבי.
196 = אדוני.

שלמה בן סעדיה חזמק,¹⁹⁷ ובניו יצ"ו. וא"ח סי' יונה בן ח"י צדוק מדאר, ואחיו, ובני דודו ח"י מאיר: דוד וזכריה ופנחס, וב"ב. וא"ח סעדיה בן ח"י שלמה גאזי, ואחיו דוד ואהרן ושלום. ואחותי היקרה סעדיה בת לא"א¹⁹⁸ צדוק, ובתה שמעה. וא"ח סי' סעדיה נ' ח"י זכריה קועטה, ובניו צדוק ושמעון. וא"ח גיסי הח' [כס] הש' [לם] צדוק קפרא, ובן אחותי משה, וזכריה בן המנוח מאיר קפרא. וא"ח דוד בן ח"י חיים קפרא, ואחיו, ובן אחיהם יעקוב. וא"ח הח' [כס] הש' [לם] סי' דוד קפרא, ובניו. וא"ח סי' זכריה בן דוד קפרא, ואחיו. וא"ח דוד בן ח"י פנחס קמאס, ואחיו צדוק. וא"ח סעדיה בן ח"י לוי קמאס. וא"ח זכריה בן המנוח משה כובאני, ואחיו צדוק. וא"ח שלמה בן צדוק כובאני. וא"ח צדוק בן ח"י אברהם כ"ץ, ובניו. וא"ח יעקוב בן ח"י משה קמאס, ובניו. וא"ח כורצאן מזעקי, ואחיו זכריה מזעקי, ואנב"י.¹⁹⁹ וא"ח בנן של קדושים יחזקאל בן ח"י שלמה כ"ץ, ואחיו. וא"ח זכריה בן שלום כ"ץ, וב"ב. וא"ח גנאח בן ח"י שלמה כ"ץ. וא"ח אהרן בן שלום כ"ץ. וא"ח סי' מימון, ובניו. וא"ח סעדיה קפלה, ואחיו דוד ושלום. וא"ח יעקוב עוגאן. וא"ח שלום בן אברהם קרואני, וכל בני משפחתו שאיני יודע שמותם, אלא סי' צדוק בן המנוח זכריה, ובניו. וא"ח סי' זכריה בן יוסף חריזי, ובניו שלמה וחרויזי.²⁰⁰ וא"ח סי' שלום בן ח"י דוד חריזי, ובניו. וא"ח זכריה בן ח"י דוד חריזי. וא"ח סי' זכריה בן המנוח שלום זוטי, ואחיו, ואמו היקרה ציניה המכונה תמר. ונחזור לאחינו משפחת אלתלמדהלה²⁰¹ הי"ו. ראשון בקודש סי' שבתאי מדהלה, ובניו. וא"ח סי' יעקוב מדהלה, ובניו. וא"ח סי' אהרן מדהלה, ובניו. וא"ח סי' הארון יוסף מדהלה, ובניו. וא"ח סי' חיים בן ח"י שלמה מדהלה, ואחיו, ובניהם. וא"ח סעדיה מדהלה, ובניו. וא"ח סי' אהרן בן ח"י מאיר מדהלה, וכל בני משפחתם הי"ו. וא"ח סי' שלום בכ"ר יוסף עפארי, ואחיו סעדיה, וב"ב. וא"ח סי' יעקוב עואץ, ובניו הי"ו. ושאר אחינו יוד חידאן

197 = סעיד, בחילוף אותיות א"ת ב"ש חזמק. כתב את שתי האפשרויות של השם. וראו עוד להלן במכתב זה.

198 = לאדוני אבי.

199 = ואנשי ביתו / ביתם.

200 שמו הפרטי כשם משפחתו. היו שנתנו את שם המשפחה כשם פרטי כסגולה לחיים. ראו Gaimani, *The Names of Yemenite Jewry – A Social and Cultural History* (above note 44), 305–306.

201 ממשפחת מדהלה.

אשאם, ויוד גמעת בני בחר, וצעדה, גו"ק בל"ף.²⁰² לכל או"א מכם יגיע לו ממנו אלף אלפים רבוא שלום טו"ב.²⁰³

אחד"ו²⁰⁴ אודיע למעלת כת"ר, שאני כתבתי לכם מכתב גדול, בכדי שאודיע לכם כפי מה ששאלתם, על מנת שתדעו מי בחיים ומי בהפכו.²⁰⁵ ופירטתי בו מכל העניינים, כדי למלאת את שאלתכם. וזכרתי לכם בו בבקשה ובתחנה שתשיבו לנו תשובה נכונה, אם לנסיעה אם לשיבה. וכל כך למה, כדי שלא נהיה מטולטלים, ואתם יודעים מה שרז"ל²⁰⁶ טלטולא דגוברא קשה מדאתתא.²⁰⁷ והיינו מצפים ומייחלים לתשובתכם.

אח"כ הגיעו אלינו המכתבים הטובים שלכם, וכתוב בהם שנמהר וניסע לעלות לארץ ישראל. וכיון שראינו המכתבים, שמחנו שמחה גדולה. ותכף קמנו והיכננו צדה לדרכנו / ועזבנו שדותינו ובתינו / כדי לעלות לארץ נחלת אבותינו / ונתראה פנים עם אחינו. ונסענו מן אלהגר חידאן אשאם ת"ו וירושת"ו, יום ט"ו לחדש שבט.²⁰⁸ וכשהג[ע]נו לצנעא, שמענו איזה אנשים שהיו אומרים מה לכם נוסעים והדרך סגורה. והיינו משיבים להם, אנו בטוחים בש[ם] ית[ן] ב[ר]ך, לא יעזוב ולא יטוש.²⁰⁹ ולא עוד אלא שאם הדרך סגורה, לא היו אחינו יוד חידאן אשאם כותבים עלינו שניסע לארץ ישראל, וכבר הודיעו לנו במכתבים שהדרך פתוחה, ואין שופ"ר.²¹⁰ וכתבתי לכם מכתב מן צנעא, והודעתי לכם מקצת דברים ששמעתי.

וכיון שהגענו לדמאר, והנה לפנינו יודים²¹¹ מתימן חוזרים לאחוריהם. ואמרו לנו חזרו לאחוריהם, כי יש לפניכם כמה וכמה יהודים יושבים בקעטבה, ופי

- 202 גדול וקטן בלי פירוט.
 203 = טובה וברכה.
 204 = אחר דרישת שלומכם וטובתכם.
 205 נקט לשון טובה, במקום ומי מת וכדומה.
 206 = מה שאמרו רבותינו זיכרונם לברכה.
 207 ראו לעיל מכתב א, הערה 164.
 208 תש"ד ליצירה, 9 בפברואר 1944. כך כתב גם להלן בהמשך המכתב. אבל במכתב הקודם (מכתב א) כתב "בתחילת חדש שבט".
 209 על פי תהלים צד, יד.
 210 = שטן ואין פגע רע.
 211 = יהודים.

אלפיש,²¹² סמוך למדינת עדן, בעירום ובחוסר כל. באותה שעה צדקנו עלינו את הדין, ואמרנו צדיק ה' ב"ד וב"מ.²¹³ ועם כל זה אמרתי אני אל לבי,²¹⁴ ישועתו ית' [ברך] וית' [עלה] כהרף עין. ונסענו מן דמאר עד שהגענו לעיר אחת שמה ארצמה תחות"צ,²¹⁵ ויש בה יהודים שאין בהם ממש.²¹⁶ ונסענו משם עד שהגענו לעיר אחת שמה אלחוד, קרוב לחג הפסח, ויש בה יהודים כשרים. ואמרו לנו אחינו בני,²¹⁷ אנה תלכו קודם חג הפסח ועדין הדרך סגורה, טוב לכם שתשבו עמנו עד שירחם הש' [ם] ב"ה ויפתח את הדרך. וברוכים יהיו, המציאו לכל או"א ממנו בית, ונתנו לנו כלים ליו"ט של פסח, וניחמו אותנו בדברים, ובתים וכלים בחנם. ועכשיו אחינו בני ישראל הנזכרים והנשארים,²¹⁸ גדולים וקטנים, בבקשה ממעלת כת"ר שתעשו למען הש' [ם] ב"ה ולמען תור' [תינין] הק' [דושה], ותשתדלו בעדנו בכל מאמצי כוחכם, והחלש יאמר גבור אני.²¹⁹ ולא נעלם מרב' [ותי] כל המקיים נפש אחת מישראל כאלו קיים עולם מלא,²²⁰ ק"ו בן בנו של ק"ו כמה וכמה נפשות מישראל.

ואנו מעידים עלינו שמים וארץ,²²¹ שכל מה שאתם שולחים לנו מהכסף שהוא בתורת הלואה. ומקבל אני עלי ועל כורצאן וסעדיה בן יוסף מנחם, אנו הנז' [כרים], שיש לנו ג' ספרים ועם הכתבים שלנו,²²² מקבלים אנו עלינו בתנאי כפול ומוכפל, כתנאי בני ראובן ובני גד,²²³ שהם יהיו מסורים בידכם משכון,

212 מחנה אל פיוש שכן סמוך לעיר עדן. הוא נפתח בינואר 1944, וקלט פליטים שהגיעו מרחבי תימן בדרכם לארץ ישראל. גמליאלי, תימן ומחנה גאולה (לעיל הערה 1), עמ' 142–143; אהרונאי, יהודי עדן (לעיל הערה 21), עמ' 259–260; צדוק, באהלי תימן (לעיל הערה 21), עמ' 128–129.

213 = בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו (תהלים קמה, יז).

214 על פי קהלת ב, א; ג, יז–יח.

215 = תחרוב ותצדי.

216 = הכוונה ליהודים שאינם גומלי חסדים.

217 = בני ישראל.

218 כלומר אלה שלא נזכרו לעיל במכתבו.

219 = יואל ד, י.

220 משנה סנהדרין ד, ה: וכל המקיים נפש אחת מעלים עליו כאילו קיים עולם מלא.

221 על פי יבמות טז ע"א; ערכין טז ע"ב.

222 שלושה ספרי קודש וכתבי קודש כתבי יד ומודפסים.

223 ראו משנה קידושין ג, ד.

משנגיע ליפו בעז'רת] השי'ם] ית'ברך], עד שנשלם לכם מה שהלויים
 אותנו. ואם ח"ו לא תשיג ידינו להחזיר לכם מה שנתתם לנו עד סוף שנת
 ברנ"ו לשטרות²²⁴ הרי הם מכורים לכם מעכשיו, כל הספרים וכל הכתבים
 שלנו, מכירה גמורה ותמה, בקנין חמור גמור מעכשיו, בכלי הכשר לקנות בו.
 ועכשיו חנונו חנונו אתם אחינו.²²⁵ נא, נא, אין נא אלא לשון בקשה,²²⁶ שלא
 תניחו אותנו נבזים ושפלים, מדוכים ומעונים, בעירום ובחוסר כל. ואני צריך
 להודיע לכם שיש ממנו אנשים שכבר כלתה פרוטה מן הכיס, והם לורצאן בן
 ח"י משה כובאני, ואחי פנחס בלא"א²²⁷ צאלח. והשאר: זה עדין די ספק
 עשרים יום, וזה חדש וכו'.²²⁸ ואנו יושבים עתה בעיר אלחדל, עד ישקיף וירא
 ה' משמים.²²⁹ והעיר הזאת היא רחוקה מן קעטבה מהלך יום אי'חד] רגלי,
 אבל בכנינו ובבנותינו מהלך שני ימים. ולכא"ב.²³⁰ והרבות ד"ל²³¹ טוב.
 וכבר שלחתי לכם מכתב מן צנעא ומכתב מן דמאר, ולא מצאתי איזה תשובה.
 מה נמליל ומה נזכי.²³² אוי ואבוי שלא הגיע אלינו מכס תשובה. ותנחמו אותנו
 בדברים על איזה צד. ואתם יודעים מה שאמר שמואל, אסור לגנוב דעת
 הבריות, ואפי'לן] דעתו ש"ג.²³³ ועכשיו אחינו / אוי לנו / אהה עלינו / אם
 תעזובו אותנו / ולא תשגיחו עלינו / ח"ו נהיה למשל לשכנינו / לעג וקלס
 לסביבותינו.²³⁴ אוי לה לאותה בושה / אוי לה לאותה כלמה²³⁵ / מה נענה
 לפני שוכן רומה / ברוך נתן ליעף כח ולאין אונים ירבה עצמה /²³⁶ ויתן

- 224 = תש"ה ליצירה.
 225 על פי איוב יט, כא.
 226 בבלי, ברכות ט ע"א.
 227 = בן לאדוני אבי.
 228 כלומר שאר האנשים עדיין יש להם כסף, לזה כדי שיספיק לעשרים יום ולזה כדי שיספיק
 לחודש ולזה כדי שיספיק יותר.
 229 איכה ג, ג.
 230 = ואין להאריך כי אם בשלומכם.
 231 = דברים לא. והוא על דרך הכתוב במשלי כה, כז.
 232 לקוח מסליחות ליום כיפור, מקטע הפותח במילים "רחמנא רחים עלן בקל ויעבור". ראו הרב
 יחיא צאלח (מהרי"ץ), תכלאל "עץ חיים", סידור כל תפילות השנה עם פירוש "עץ חיים",
 מהדורת הרב שמעון צאלח, ד, ירושלים תשל"ט, דף שנה ע"ב.
 233 = של גוי. בבלי, חולין צד ע"א.
 234 תהלים מד, יד.
 235 בבא בתרא עה ע"א.
 236 ישעיהו מ, כט. בפסוק נכתב עצמה "ירבה", ושינה בגלל החרוזה.

אותנו בעיני בני האח ואמה /²³⁷ לחן לחסד ולרחמים / כן יאמר בעל הרחמים, אכי"ר.

וקד²³⁸ אנתו תרעפונא כיף כון נעלון אלמכאטיב, יעני למבר מי ואעלמו לנא למבר כל מושבה²³⁹ לפי שלא ידענו זה הענין עד שהגענו לעיר אלחדד.

ועוד ש'ל[ום] רב, לק'ראת] ומ'עלת] סי' גמעאן טירי ובניו, סי' אהרן בן סעדיה, וזכריה, ויעקוב בן סעדיה טירי, וב"ב הי"ו. וא"ח סי' זכריה בן סעדיה קהא, ובנו סעדיה, ושלום ועובדיה, ובן בתו אהרן, ונ"ב, ובתו. וא"ח סי' שלמה בן סעדיה חזמק, ובניו, ונ"ב. וא"ח זכריה בן צדוק קהא, ובניו, ונ"ב. וא"ח סי' מסעוד בן גד קהא, ובנו יוסף, ובתו, ונ"ב. וא"ח סי' אהרן עקיל, ואצהרה אלעזיזה²⁴⁰ סעדיה בת ח"י שלום חתרוש, ובתה. וא"ח סי' סעדיה גמיל, וצהרה הדייה, ובתה. וא"ח סי' סעדיה בן דוד קהא, ובניו, ונ"ב. ושאר אחינו יוד צעדה ובלאד סחאר גו"ק בל"ף הי"ו. אני צריך להודיע לכם שאנחנו נסענו ביחד, אנו יודי חידאן אשאם החתומים מטה, ואחיכם ומכירכם משה טירי, ובנו שלמה טירי, ואשתו נעמה, ובתו שמעה, ואשת בנו חמאמה בת יוסף מנחם, וגיסו סעדיה בן ח"י יוסף מנחם, ואמו כאדיה רדייה, ואחותו ציניה הי"ו. ותדעו אחי שלא כתבתי אותם לבדם, אלא כדי שכל קרוב ישתדל בעד קרובו. ואעפ"י שכולנו בני איש אחד נחנו,²⁴¹ עם כל זה כתי' [ב] או דודו או בן דודו יגאלנו אמ"ב.²⁴² ייול"י.²⁴³

ואלו הדורשים בשלומכם, ומצפים ומייחלים לישועתו ית' [ברך] ולתשובתכם. אחי פנחס בלא"א צדוק, ואשתו, ושתי בנותיו שרה ושמעה, ובנה זכריה י' לוי. וכורצאן בן משה כובאני, ובניו משה ושלמה ויעקוב, ובן אחיו שמו זכריה, ובנותיו אביגיל ורומה, ואשתו רפואה. ומשומר מדהלה המכונה מצמון, ובניו זכריה ואברם, ובנותיו מרים וצביה, ואשתו חסידא. וזכריה בן משה מדהלה,

237 בני האח = הנוצרים, לפי שעשו אחיו של יעקב הוא הארכיטיפ לנוצרים במסורת ישראל; בני האמה = המוסלמים, בני הגר האמה, שפחת שרה אמנו.

238 פסקה זו כתובה בשולי העמוד הראשון של המכתב, וכנראה נכתבה לאחר שנכתב כל המכתב.

239 תרגום: וכן אתם מתבקשים להודיע לנו כתובת של המכתבים. כלומר מה המספר, והודיעו לנו מספר כל מושבה. כנראה שכונות דבריהם שירשמו להם את הכתובת של כל מושבה, שלשם הם ישלחו את מכתביהם. "למבר" אולי נגזרה מהמילה Number בהוראת מספר.

240 תרגום: והגיסה היקרה.

241 בראשית מב, יא.

242 = או משאר בשרו (ויקרא כה, מט).

243 = ושלומכם ירבה ונרם לא יכבה.

ובנו יונה, ובנותיו תשורה ואביגיל ותמר ואסתר נולדה באלח'ד, ואשתו בתי כשרה מב"ת. וחיים בן משה מדהלה, ואשתו ידידה, ובתו יפיפיה. ומשה טירי, ובנו שלמה, ואשתו נעמה, וכלתו יונה, ובתו שמעה. וסעדיה ׳ן ח"י יוסף מנחם גוביר, ואמו כאדיה רידיה, ואחותו ציניה. ובן המנוח חותי מדהלה, שמו שלמה. ושלום בן ח"י גמיל בני, ואמו אשתי צאלחה,²⁴⁴ וזקינתו צביה המכונה עלאפיה. ושלמה בן ח"י יעקוב גוביר, ואמו ציניה. ואני הכותב זעירא דמן ענא, הקל והצ'עיר] דוד בלא"א צדוק הלוי, ונשותי נעמה ובשמת בת אברהם כ"ץ, ואחותי שמחה, ושתי בנותי בשמת וסעדיה המכונה אביגיל. ועוד אני צריך להודיע לכם זכריה כובאני ואשתו סעדיה בת שלום קהא על ענין סעדיה בן שלום מדאר ובנו דוד ובנותיו נעמה וציניה ואשתו לוליה ואחיו חותי ובניו חיים וכורצאן ואשתו הוידה בת ח"י יוסף קפרא, על מנת שתודיעו לבנותיו בשמת וצאלחה ואשתו ציניה, ותשתדלו בעדם ברשיון וכסף. נא. נא. אין נא אלא לשון בקשה, שתשתדלו בכל מאמצי כוחכם, והש'ם] ב"ה יכפול שכרכם.

ועוד אני צריך להודיע לכם אחינו יודי צעדה, ובראשם הח'כס] הש'לם] ישראל בכ"ר עובדיה, ובנן של קדושים עובדיה בן ח"י יעקוב כ"ץ, ושאר אחינו יודי צעדה גוקב"ף,²⁴⁵ שאנו מבקשים שתשתדלו בעד אחינו יוד צארה ופלה וטלח, והם: גמיל בן ח"י יוסף וב"ב, מנין שבע נפשות. ויצחק בן ח"י דוד גמיל וב"ב, ה' נפשות. וזכריה בן אברהם בן גאבר וב"ב, ז' נפשות. וסאלם בן ח"י דוד בן גאבר ובנו זכריה וב"ב, ח' נפשות. ושלמה בן ח"י דוד בן גאבר וב"ב, ג' נפשות. וסעיד עדואן ואביו סגי נהור ואמו ואשתו ובתו, ה' נפשות. ויוד פלה: יוסף בן ח"י זכריה גמיל ואחיו אהרן וב"ב, איני יודע כמה נפשות. אבל אינם מבקשים מכס אלא שתשתדלו בעדם אלא ברשיון, אבל הכסף אינם צריכים כל אלגמיל.²⁴⁶ ואברהם בן ח"י משה גמיל ואחיו ישראל ואשתו ובתו ואמו, ה' נפשות. >וסעיד בן דאוד ובניו וא"ב, ז' נפש. < ויול". ותשובתכם מהרה תצמח, תשובה במהרה. ובכך קב"ה יקים פקידו לברתיה דיעקוב,²⁴⁷

244 להלן מזכיר את שמות שתי נשותיו, נעמה ובשמת. וכאן מזכיר את אשתו השלישית צאלחה, ובמכתב הקודם בשם כשרה, ומכאן שזה תרגום השם הערבי.

245 = גדול וקטן בלי פירוט.

246 כלומר כל משפחת גמיל.

247 זוהר בראשית, פרשת וירא, דף קיט ע"א.

ויאמר לצרותינו די, ויגאל ש"ע ב"ב, אכ"ר.²⁴⁸
ועוד אני מודיע לכל משפחת אל אלקהא, בבקשה שתשתדלו בעד הבחור
רשיד בן המנוח משה קהא ברשיון וכסף, לפי שכלתה עליו פרוטה מן הכיס.
והש[ם] ב"ה יכפול שכרכם. ושד"י.
דרישת שלום ממני להחברים הטובים סי' זכריה דמארי וב"ב, והחבר הנעים
סי' שלום בן ח"י אהרן קפלה, והחבר היקר שלמה בן ח"י משה מהאצרי וב"ב,
והחבר זכריה בן ח"י סעדיה קהא וב"ב, וידי"ן סעדיה שמן צאחב²⁴⁹ גמעת בני
בחר וב"ב. ואל תאשימוני אחי ורעי מפני שלא זכרתי הכל,²⁵⁰ כי קצרה
היריעה מלכתוב עוד. והש[ם] ב"ה יקיים עליכם מ"ש²⁵¹ יוסף עליכם כא"ף
וא"כ ד"ל.²⁵² ולכל אר"א מכם יגיע לו ממני אלף רבוא שלום טו"ב.²⁵³
בבקשה ובתחנה, תשובתכם מהרה מהרה מהרה²⁵⁴ תצמת.
ועוד אני מודיע אתכם, שאין אנו יושבים בעיר אל חד' אלא עד שתפתח הדרך
עד עדן.
ועוד אני מודיע לכם, שהספרים והכתבים שלנו אני ואל גמיל, כבר הם במדינת
עדן, לפי ששלחתי את שלי קודם שניסע מן חידאן עם החברים הטובים אל
גמיל, לפני שניסע בחדש כסלו, ואני לא נסעתי אלא בט"ו לחדש שבט.²⁵⁵ וכל
כך למה, מפני שהייתי כמתגנב מן הגוים, ומכיוצא בהם מן היהודים הדומים
להם. ומי יתן ועדין הם מצויים עמי, שאם ח"ו לא תפתח הדרך הייתי מוכר
מהם, כמו שג'אמרן וכל אשר לאיש יב"ן.²⁵⁶ יהי רצון שיל"מ ב"י,²⁵⁷ ויקיים
בנו מק'רא] שכי'תוב] והביאותים אל הר קדשי וב"ת עול[ע]א"ם [כב]ב"ת
יל"ה.²⁵⁸ ושל[ום].

248	= שכינת עוזנו במהרה בימינו, אמן כן יהי רצון.
249	תרגום: תושב.
250	מתנצל שלא הזכיר את כל השמות.
251	= מקרא שכתוב.
252	= ככם אלף פעמים ויברך אתכם כאשר דבר לכם (דברים א, יא).
253	= טובה וברכה.
254	לשון זריזות.
255	תש"ד ליצירה, 9 בפברואר 1944.
256	= יתן בעד נפשו (איוב ב, ד).
257	ראשי התיבות אינם נהירים לי. ייתכן כי שיל"מ = שיעלנו לארצנו מהרה.
258	= ושמתים בבית תפלת עולתיהם וזבחהים לרצון על מזבחי כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים (ישעיהו נו, ז).

[בכתיבה שונה]²⁵⁹

וכבר עמנו יש חבר טוב מעיר צראב מתעכב עמנו, כבר אפס הכסף²⁶⁰ מידו. תודיעו לאחיו שהם בתל-אביב, בית אלפקעה ובית אלבוטה, וכל אנשי משפחתו, עיאל יהודה בן סאלם אלאחוס, ישתדלו פי מו"ר²⁶¹ משה ן' המנוח יוסף אלמושר ה"ו וא"נ, סך מנינם עשר נפשות. יחיא אלגראסי ואנ"ב.²⁶² תשתדלו פיה²⁶³ בכסף ורשיונות, בתורת הלואה.

מכתב ג, י"ב בטבת תש"ה (28 בדצמבר 1944)²⁶⁴

בינ"ו עמ"י עש"ו. צדקה ת"ג.²⁶⁵ י"ב טבת תש"ה.²⁶⁶

מן עדן אלא²⁶⁷ א"י, ראשון לציון ורחובות ופתח תקוה.
קולי אל ה' אקרא ומק"ס.²⁶⁹ הענייים והאביונים מבקשים לחם, ואין.²⁷⁰ ה' מעוז לדרך משגב לעתות בצרה.²⁷¹ שמחתי באומרים לי בית ה' נלך.²⁷² בצעריך ירושלים עומדות ה"ר.²⁷³ אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם.²⁷⁴
שלומות רבות / אלפים ורבות / מלפני שוכן ערבות / יגיעו ויאתיו / ננחלים נטיו²⁷⁵ / מהכא להתם. לקראת ומעלת אחינו בני ישראל השוכנים

הנוכרים להלן אינם מהקבוצה שעלתה עם הרב דוד צדוק.	259
תם הכסף, על פי הכתוב בראשית מז, טו: כי אפס כסף.	260
תרגום: אצל מו"ר.	261
= ואנשי ביתו.	262
תרגום: בעניינו.	263
הספרייה הלאומית, מכ"י ARC. 4 ⁰ 1487A	264
= תרומם גוי (משלי יד, לד).	265
28 בדצמבר 1944.	266
תרגום: אל.	267
= ארץ ישראל.	268
= ויענני מהר קדשו סלה (תהלים ג, ה).	269
ישעיהו מא, יז. שם נכתב "מבקשים מים". הכותב שינה כנראה כדי להדגיש את המחסור באוכל.	270
על פי תהלים ט, י.	271
תהלים קכב, א.	272
= היו רגלינו. על פי תהלים קכב, ב. שם נכתב "בשעריך ירושלים". על טעמו של השינוי ראו לעיל הערה 129.	273
משלי ח, ד.	274
במדבר כד, ו.	275

בראשון לציון, ורחובות שערים, ופתח תקוה, ותל-אביב. ובראשם הרה"ג, רבא דעמיה, ומדרבנא דאומתיה,²⁷⁶ מו"ר אברהם בכ"ר טביב הי"ו, וכל בני ואחיו, ובני משפחתו הי"ו. וא"ח בנן של קדושים, מו"ר שלום חבקוק כ"ץ, ובני משפחתו הי"ו. וא"ח מר דוד שלמה קפרא, וכל בית קפרא הי"ו. וא"ח גיסי היקר שלמה בכ"ר יונה, וכל משפחתו הי"ו. וא"ח זכריה גלוסקא, ובני משפחתו הי"ו. וא"ח דוד אבשלום, ואחיו סי' סעדיה ואברם הי"ו. וא"ח גיסי שלמה עמר, וכל בני משפחתו הי"ו. וא"ח ידי"ן בן אחותי סעדיה גאזי, ואחיו דוד ואהרן ושלום הי"ו. ואחותי סעידה מב"ת.²⁷⁷ וא"ח גיסי סי' צדוק קפרא, ובן אחותי משה הי"ו. וא"ח בבת עיני סי' סעדיה קפרא, וילד שעשועים אליעזר הי"ו. ושאר אחינו יודי חידאן אשאם, וצעדה, וסאקין, וראזח. שלום לך מו"ר אהובי ורע"ג²⁷⁸ סי' יוסף בן ח"י משה גמל, ובניו הי"ו. וכל אחינו השוכנים בראשון לציון, ורחובות שערים, ופתח תקוה, גו"ק בלי פירוט הי"ו. אחד"ש אודיע למן[עלת] כת"ר שהמכתבים שלכם הגיעו אלינו ח' חדש מרחשון,²⁷⁹ ושמחנו שמחה גדולה על בשורת הרשינות. והיינו מצפים ומייחלים מתי יבואו ויאמרו לנו קומו סעו,²⁸⁰ ואין גולה את אזנינו²⁸¹ דבר. ומאחר שלא הגיע אלינו דבר מזה זעקו כל אחינו יודי חידאן, ברט, ועמהם מיודי תימן,²⁸² ואמרו לי עד מתי עצל תשכב,²⁸³ ותשב בעיר אלחדד, ואין אתה הולך למדינת עדן. והנה אחינו כבר הבטיחו שיצא הוועד הפועל²⁸⁴ אברהם בכ"ר טביב הי"ו למדינת עדן. ואם יגיע לעדן ולא ימצא אחד מיודי חידאן, אז הוא כועס עליך יותר מן הכל. ואתה יודע שאם לא ישלחו לנו הסוכנות כלכלה, אנו מתים מן הרעב. ועם כל זה אין הכסף הניתן לנו מהסוכנות הי"ו יושב בידנו אלא חצי שעה, ולפעמים טורפים אותו בעלי חובות קודם שיגיע לידנו. ועתה קום לך. עד מתי תשב בעיר אלחדד ולא תחוס עלינו, והנה אנחנו לפניך ערומים, רעבים, יחיפים. אם יתיאשו ממנו הסוכנות הי"ו שבוע אחד,

276 כתובות יז ע"א; סנהדרין יד ע"א.
277 = מנשים באוהל תבורך (שופטים ה, כד).
278 = ורביד על גרוני (על פי יחזקאל טז, יא).
279 ת"ש. 25 באוקטובר 1944, כחודשיים לפני שליחת מכתבו.
280 דברים ב, כד.
281 על פי שמואל א כב, ח.
282 כלומר יהודים משאר מחוזות תימן שלא מהאזור של הכותב.
283 משלי ו, ט.
284 הכוונה מטעם הוועד הפועל.

אנו מתים. ולמה אין אתה מרחם על כמה נפשות, כמו ת"ק נפש,²⁸⁵ שהם בכל יום מבקשים שתלך להמליץ טוב בעדם.

אמרתי להם, איני יכול לילך ויש סכנת דרכים. זעקו ואמרו, ודאי כבר שכחת תלמודך, זכור מ"ש חז"ל שלוחי מצוה אינם ניזוקין.²⁸⁶ אמרתי להם, ואם ח"ו אין שום זכות לשולחים. אמרו, השב"ה יעשה למען הקטנים שאין עליהם שום חטא, ויהיה בעזרך.

וכיון ששמעתי בכייתם ודבריהם, ואקח את תרמילי, אני וכורצאן בן משה כובאני וזכריה בן דוד חנינא, והלכנו מן אצאלע²⁸⁷ יום ג' ג' חדש טבת.²⁸⁸ וגלחתי שער ראשי עם הפאות.²⁸⁹ ולא שלוחי ולא שקטתי ולא נחתי ויבוא רוגז.²⁹⁰ כשהיו באים הגוים עלינו, קופצים עלי ונשבעים שאני יהודי, אמרתי, חבל על הפאות שגילחתי. והגענו ערב שבת סמוך לשבת למדינת לחג²⁹¹ מתנכרים,²⁹² ולא היה בידנו אפי' [לו] פרוטה ש"ת.²⁹³ ועשה עמנו חסד גדול השעה"ט מרה דאתרא מו"ר עואץ הי"ו והכניס אותנו בביתו, ואכלנו ושתינו עמו בשבת. ובמוצאי ש"ק הלכנו מן לחג שלא בדרך כל הארץ,²⁹⁴ והיה בוקר והנה אנחנו סמוכים לשיך עותמאן. והנה אחינו אלתלגמל²⁹⁵ היושבים בלמצעבין,²⁹⁶ כבר נתנו שליח בעשרים רוביה²⁹⁷ כדי לחפש אחרינו, מפני שהוא הלך מעמנו יחיה גמיל והגיע ללמצעבין סמוך לשבת, והוא אשר סיפר שאני וכורצאן במדינת לחג, וחששו עלינו יגזרו עלינו ח"ו נחזור לאחורינו.

- 285 500 איש אלה כוללים את כל חברי שלוש הקבוצות שבראשן עמד הרב דוד צדוק הלוי: מאזור ברט, מצעדה ומחידאן.
- 286 בבלי, פסחים ח ע"א-ע"ב; קידושין לט ע"ב.
- 287 עיירה בגבול בין תימן לעדן, בחסות בריטית.
- 288 תש"ה. 19 בדצמבר 1944, עשרה ימים לפני שליחת המכתב.
- 289 מפני הסכנה, כדי שלא יגלו שהוא יהודי. את הפאות בוודאי לא גילח בתער, דבר האסור לפי ההלכה.
- 290 איוב ג, כו.
- 291 עיירה קטנה בגבול בין תימן לעדן, כ-40 ק"מ צפונית לעדן, בשטח חסות בריטית.
- 292 כלומר עשו עצמם כאנשים נכרים.
- 293 = של תורה. בזמן התורה והמשנה הפרוטה הייתה המטבע המזערי. והכוונה כלומר ערך ממוני מינימלי.
- 294 כנראה כוונתו שהלכו בדרכים עוקפות.
- 295 ממשפחת גמל.
- 296 מחנה עולים ליד עדן.
- 297 = רופיה. מטבע רשמי שהיה נוהג בעדן, וכן בהודו.

הקשיבו והבינו דברינו.²⁹⁸ והגענו ללמצעבין יום א', וקיבלו אותנו בסבר פ"י.²⁹⁹ ושמת[נן] שמחה גדולה, וברוך העונה ישראל בעת צרה.³⁰⁰ וישבנו עמהם יום א' ויום ב'.

ויהי ביום הג'³⁰¹ הלכנו למדינת עדן אני וכורצאן ויוסף זנדאני ואחיו דוד, ע"י שנתן המנהל ארמנדא³⁰² הי"ו רשיון להכנס למדינת עדן. וכיון שהגענו לעדן, הלכתי אני ויוסף זנדאני לק' [ראת] מו"ר סאלם אשריעה³⁰³ אב ב"ד דק"ק עדן הי"ו,³⁰⁴ ונתן לי המכתב שכתב סעדיה אבשלום הלוי הי"ו. והנה כתוב בו שנשלח ליודי חידאן אשאם ת"ק לירה, על יד המנהל ארמנדא הי"ו. ותכף הלכתי לק' [ראת] המנהל הנז' [כר], והראיתי לו המכתב הוא והוועד של עדן, שהם מו"ר שלום בכ"ר עואץ הי"ו ומו"ר שלום סעיד הי"ו ומו"ר חיים חבשוש הי"ו.³⁰⁵ וענה חיים חבשוש המנהל ליודי צנעא הי"ו, כתוב לאחיך שבארץ ישראל, ואמור להם שלא הגיע כלום מזה, כי הכסף שנתחלקה ע"י יעיש אלמנצורה, נשלחה מן מריכאן.³⁰⁶ וענו המנהלים הנזכרים שנשלח לכם,³⁰⁷ בכדי שתבררו ע"י מי נשלחה הכסף שזכרתם במכתב ת"ק לירה ולא הגיע לידינו ממנה כלום.

ואודיע אתכם, שלא באתי למדינת עדן בשביל הכסף. שאם תשלחו לנו אפי' [לון] כמה וכמה, לא מספיקים לנו. ואין לכל עולי גולה מנוחה, עד שיגיעו ללמצעבין, אזי יסור מהם היגון והאנחה, כשיהיו מתפרנסים בריוח, ויהיו

- 298 הדגיש בנקודה את האותיות ב, נ, ד, ואיני מבין למה הוא רומז. ואולי יש כאן מעין הדגשה לקוראים כדי לשים לב לדברים הנכתבים. וראו גם להלן בהמשך המכתב הערה 319.
- 299 = פנים יפות.
- 300 על פי משנה תענית ב, ד.
- 301 צום עשרה בטבת, יום השמיני לצאתם לכיוון עדן.
- 302 ראו עליו לעיל הערה 109.
- 303 אֶלְשָׁרְיֵעָה הוא הכינוי הקבוע של אב בית הדין בעדן. הרב סאלם יעקב מנחם נתמנה בשנת תרפ"ט (1929) לאב בית הדין בעדן, וכיהן בתפקיד עד שנת תש"ו (1946). ראו עליזה מור, עדן: אנשיה ואורחות חייהם, תל-אביב 2013, א, עמ' 171–175; אהרוני, יהודי עדן (לעיל הערה 21), עמ' 415.
- 304 = בית דין דקהילת קודש עדן, ה' ישמרם ויחיים.
- 305 חיים חבשוש, ששהה בעדן, שימש כנציג של "קרן לעליית יהודי תימן על יד עזרת אחים". ראו אהרוני (לעיל הערה 21), עמ' 254.
- 306 = אמריקה.
- 307 כלומר שנשלח לכם מכתב.

דומים לדור המדבר.³⁰⁸ כשיהיה זה, יודו וישבחו למלך מלכי המלכים הקב"ה. ולא עוד אלא שאנחנו מבקשים הרשיונות שאמרתם שכבר נשלחו למדינת עדן, ולא ידענו ביד מי הם, אם³⁰⁹ יש לנו רשיונות, אנחנו יודי חידאן וברט, והנלוים אלינו העניים מיודי תימן.

הנה אני היום עומד במדינת עדן, מצפה ומייחל מתי תוציאו ממסגר רגלינו, אנחנו היודים הנזכרים / העניים והאביונים / הדופקים על דלתי מרומים / הוא יתן אותנו לחן לחסד ולרחמים / בעיני המלך והשרים³¹⁰ / ובעיני הסוכנות הישרים. השב"ה יאריך ימיהם ושנותיהם / ויוסיף להם ימים על ימיהם / ושנים על שנותיהם. הם החיו כמה וכמה נפשות / לו החשו מהם היו מתות / גדולים וקטנים זכרים ונקבות.

ועכשיו אחי ורבותי, בבקשה ממעלת כת"ר, שתשתדלו בעד כל השולחים אותי, ותשיבו לי תשובה אמיתית ולא ח"ו שלילית,³¹¹ ודוקא במהרה, כדי להשיב לשולחי דבר טוב, ותשיבו את נפשם. ואם ח"ו אין לי תשובה נכונה מכם / קולר תלוי בצואריכם / ואני נקי מתלונותיהם.³¹² שלא היו מתרעמים עלי, אלא שאגיע למדינת עדן. והיו אומרים לי, אם תלך למדינת עדן, אז ודאי בלי ספק שהוועד יצא לעדן וישתדל בעדנו, או לפחות שכל משפחה ומשפחה תשתדל בעד בני משפחתה ברשיונות וכסף. ועתה הנה אני עשיתי שליחותי כאשר דברו אלי, ואתם עשו מה שהם מבקשים מכם. ואיני יכול עוד לחזור לקראתם, אלא אם יש בידי להם רשיונות, וכסות כדי לכסות את נשיהם ובניהם שהם עתה ערומים,³¹³ וגם כן כסף לקנות להם צדה לדרך. ואם לאו, ח"ו טוב המות.³¹⁴ ולא אשוב אליהם ריקם.³¹⁵ שאם אשוב אליהם בידיים ריקניות, ח"ו תפרוח מהם נפשותיהם ולא ישובו אליהם. ועתה אחי ורבותי, בבקשה מכם, הוציאו ממסגר נפשי להודות לשם ה'³¹⁶.

ואודיע לכם, שהגענו למדינת עדן ולא היה בידנו שוה פרוטה. ואם לא ריחם

308 שלא דאגו על הכלכלה.

309 כלומר: והאם.

310 אסתר א, כא.

311 הכוונה לתשובה בהשערה שאינה מבוססת. וראו גם לעיל מכתב א, הערה 144.

312 על פי סנהדרין ז ע"ב; הוריות ג ע"ב.

313 לא ערומים ממש, אלא שרויים במחסור.

314 על פי יונה ד, פסוקים ג, ח.

315 על פי ישעיהו נה, יא.

316 על פי תהלים קמב, ח.

עלינו מו"ר סאלם בכ"ר עואץ הי"ו, הוועד בעדן, והוא נותן לנו הלואה, היינו ח"ו מתים מן הרעב במדינת עדן, מפני שאין לנו מכיר בעדן. ולא נעלם מעיניכם מ"ש רז"ל במתא שמאי, בלא מתא תותבאי.³¹⁷ ואנחנו הגענו למדינת עדן ואין בידינו לא לחם ולא שמלה.³¹⁸

ועתה מהרה מהרה נא בתשובה על כל הנז' [כר] במכתב הזה. והשכילו והבינו דברי,³¹⁹ שהם באמצע וראשי שבלי,³²⁰ כי עברו עלינו כמה דברים, ואין מוסרין לחכם אלא ר"פ.³²¹

ותמהתי ממשפחת מדהלה שלא שלחו כלכלה לבני משפחתם, ולא³²² מה הייתה סיבתם. והם מצפים ומייחלים מתי יקבלו ברכתם,³²³ ולא הגיע להם מכם מאומה. והם היו חושבים שהם המעולים מכל הנדודים³²⁴ / מפני שיש להם כמה קרובים.³²⁵ ועתה משפחת מדהלה, חזקו והיו לאנשים³²⁶ / ושלחו לאחיכם מעט כספים / והשיבו נפשות האמיללים³²⁷ / שהם עתה בעירום ובחוסר כל ולכל דבר צריכים. ואין אני עוד צריך להרבות דברים, אלא מפני שהם צוו אותי לשלוח אליכם מכתבים. והשיבו להם דוקא מכתב, כדי שלא יאמרו שאני לא כתבתי לכם משמם. ומה שיגיע אלי מכם, אני שולח להם.

וכן כורצאן בן מוסא כובאני, שהוא עתה עמי בעדן, מבקש עזרה מבני דודו זכריה בן משה כובאני הי"ו, ואחיו צדוק בן משה כובאני הי"ו, ובת דודו ציניה בת פנחס כובאני מב"ת, וסלימאן בן צדוק כובאני, ואחותו שמעה, מבקש מכל

- 317 בבלי, שבת קמה ע"ב. פירוש הדברים: קְמָתָא שְׁמַאי – בעירי די לי בשמי; כלומר איני צריך להתכבד אלא בשמי שאני ניכר בו. קְלָא מְתָא תוֹתְבָאֵי – אולם שלא בעירי כבודי תלוי בבגדיי.
על דרך הכתוב בישעיהו ג, ז.
318 הדגיש בנקודה את האותיות ב, נ, ד, וכן בהמשך המשפט, ואיני מבין למה הוא רומז. וראו גם לעיל במכתב זה הערה 298.
319 הכוונה שהאותיות שהדגיש בנקודה הן באמצע המילים ובראשן.
320 = ראשי פרקים. ראו חגיגה יג ע"א. הכוונה לרמזים. וראו רצהבי, אוצר לשון הקודש שלבני תימן (הערה 176), עמ' 255, ערך 'ראשי פרקים'.
321 כלומר גם לא ידעתי וכו'.
322 הכוונה למנחתם, מתנתם, דורונם. ראו למשל בפירושיהם של רש"י ושל רד"ק לבראשית לג, יא: "קח נא את ברכתי".
323 כלומר הנדודים, והוא בלשון יהודי תימן לפליטים, עולים, נוסעים. ראו רצהבי, אוצר לשון הקודש שלבני תימן (ךעיל הערה 176), עמ' 189–180, ערך נדודים.
324 הכוונה שיש להם קרובים בארץ ישראל.
325 על פי שמואל א ד, ט.
326 כלומר האומללים.

הנזו[כרים] עזרה, הן לכסף הן לרשיונות. ומענין הכסף ששלחו לי סעדיה קפרא הי"ו ובני אחותי סעדיה גאזי הי"ו ואחיו הי"ו, כבר הגיעה בחדש חשון תש"ה.³²⁸ וכן הכסף ששלחו משפחת עמר להארון עמר, קיבל סך ג' גני³²⁹ קודם ר"ה מן יעיש אלמנצורה. ומענין המכתבים ששלחת סי' סעדיה אבשלום הי"ו, הגיע לידי ממך ג' מכתבים.

ואין להאריך עוד כי אם בשלומכם. ואני היום עומד במדינת עדן, מצפה לישועתו יתברך ותשובתכם. ושד"י.
הצ' [עיר] דוד בלא"א צדוק הלוי סו"ט. הצ' [עיר] כורצאן בן מוסא כובאני יצ"ו.

אחינו אחינו, תשובה מהרה / כי אנחנו עתה בעדן והכסף עלינו אסורה / אלא מן מו"ר שלום בכ"ר עואץ הי"ו בהלואה גמורה. ושל[ום].³³⁰
בקראי זה המכתב, סמרו שערות ראשי ועיני בדמעות זלגו, על צער האדם הנכבד ועל קור[ו]תיו בדרכים יר"ה,³³¹ אשר מסר נפשו על עמו. ולולי עזרת ה' בהיותו שליח מצוה, לא יאונה לצדיק כל און.³³² נא בבקשה שלא לחשות מכל אלה, היות ואינו יכול לחזור למקומות הרעים כבראשונה. חושו לעזרת אחיכם בגולה / והמליטו³³³ אותם מכל צרה ומחלה / והייתם לשם ולתהילה³³⁴ / בתפוצות הגולה ובעיר המהוללה.³³⁵
ממני בכ"כ³³⁶ [חתימה מסולסלת] הצ' [עיר] סאלם ן א"א מרי עואץ הי"ו ס"ט.³³⁷

- 328 אוקטובר-נובמבר 1944.
329 ג'ני, שם של הלירה האנגלית, לירה שטרלינג.
330 מכאן ועד סוף המכתב תוספת של הרב סאלם (בעברית שלום) בן עואץ, שזכור בחתימת המכתב.
331 = ירחם ה'.
332 משלי יב, כא.
333 במשמעות ומלטו.
334 על פי צפניה ג, כ.
335 הכוונה לירושלים.
336 = בא כוחו.
337 ראשי תיבות: סין טין. וראו לעיל הערה 111.

נא לדרוש בשלום שמעון גרידי³³⁸ יצ"ו. קבלתי 4 לא"י³³⁹ לקרוביו. סליחה, העת נחוץ, ובשבוע הבא אשיב לו, ושלום.

מכתב ד, כ"ה בשבט תש"ה (8 בפברואר 1945)³⁴⁰

מחב"י. שיל"ת. לק"י. זית רענן יפ"ת.³⁴²
מן עדן. [אל] ארץ ישראל שערים ע"י רחובות. (חאפת אלמעלאמה למבר ג' בית יא, עיב עזר).
שי"ל / מן עתיק יומין³⁴³ / ושלמא גו שלמא / מן או"א ומן ז"א³⁴⁴ / יוסף עליכון כוותכון אלף זמנין.³⁴⁵
לק'ראת] ומע'לת] ה"ה חמוד לבי / כאריה וכלביא³⁴⁶ / אודיע לך אהובי / כי אש תוקד בקרבי / וגם גחלת יש בלבי / מחמת שלא מצאתי תשובה ממך על מכתבי / לא בלשון קודש ולא בלשון ערבי / ואני זוכר אותך אתה ואחיך שחרי וערבי / ומדוע שכחת אותי ככה ואתה קרובי / ואני שמח בך אתה ואחיך שאתם לפני, כדי שתשתדלו בעדי ותשיבו מהרה / ואם ירצה השב"ה ואגיע אליכם שתהיו לי לעזרה / והש'ם] ית'ברך] יציל אתכם מכל צו"ץ³⁴⁷ / בזכות חנניא וחבריו ודניאל ועזרא / הח'כס] הש'לם] בן אחותי דוד, בכמ"ו³⁴⁸ שלמה גאזי הי"ו, ונ"ב חורגתי³⁴⁹ חמאמה מב"ת, ואחיו סעדיה ואהרן ושלום הי"ו, ואחותי סעידה מב"ת.

- 338 נולד בדמאר, היה מראשי התאחדות התימנים בישראל ושימש כחבר הכנסת השנייה מטעם התאחדות התימנים. על פועלו ראו דורי, התאחדות התימנים בארץ ישראל (לעיל הערה 42), עמ' 67–68.
- 339 לירות ארץ-ישראליות.
- 340 גנזי בית נחמה ויאיר מדאר הלוי, רחובות, תיק מכתבים, א. בגב המכתב מופיעה הכתובת: ליד סי' דוד גאזי הי"ו.
- 341 = מחסי בה'.
- 342 = יפה פרי תאר (ירמיהו יא, טז).
- 343 עתיק יומין – כינוי לאלוהים.
- 344 או"א = אבא ואמא; ז"א = זעיר אנפין. אלה מידות אלוהיות בעולם האצילות.
- 345 תרגום אונקלוס לדברים א, יא.
- 346 בראשית מט, ט.
- 347 = צוקה וצרה.
- 348 = בן כבוד מורנו ורבנו.
- 349 בת החורגת שלי.

טרם כל אני צריך להודיע לכם על ענין ח"י אחי פנחס, שכבר הלך לב"ע³⁵⁰ חדש תמוז תש"ד,³⁵¹ תנצב"ה. ואני כבר זכרתי לכם בכמה מכתבים, ואפשר שאינם מגיעים. וכמה צער סבלתי ואני כותב. ויודע תעלומות, שאני שלחתי מכתב אחד, ביד יודי אחד, ואיבד אותו בדרך, וחזר לעיר אלחד. ויודע נסתרות, שהייתי רוצה לשלם עשרים ריאל עם³⁵² עניותינו, ויגיע המכתב ההוא לידכם. והוא היה מכתב גדול, שכתבתי אותו אחר ארבע עשרה טבילות.³⁵³ והיה כולו על משקל השיר אות פּאֹת / ומספר את כל הקוראות / אותנו מכמה צרות / חולי ורעב וכל המאורעות / אוי כמה עבר עלינו ואנו מהלכים במדברות / ויותר מזה כשהיינו בארצינו מכמה זוועות / שהפילו כמה ועד כמה הרים וגבעות / וכמה בני אדם מתו ונהרסו כמה טירות / ולא היינו דרים בכתים אלא בשווקים וברחובות / גדולים וקטנים בנים עם אבות.³⁵⁴ ואם לא האמנתם, יגידו לכם אחינו שנסעו מן מצעבין, והם ה"ה סעיד בן מוסא גמל הי"ו, ובן דודו ה"ה סאלם ן יחיא גמל הי"ו, ותלמידי ה"ה יוסף דמארי הי"ו. ועוד תשאל אותם, והם יגידו לך מכל הקורות אותי / עם כל זה, אשאל מאלהי האלהים בורא עולם ויוצר נשמתי / יגיענו למחוז חפצינו ויזכה אותי / להתראות פנים בפנים אני ואתם, תוך ציון וירושלים, בעגלא ובז"ק,³⁵⁵ אכי"ר. ס' [דר] כי ילך מלאכי לפניך,³⁵⁶ כ"ה חדש שבט ברנ"ו, תש"ה.³⁵⁷ הצ' [עיר] דוד בלא"א צדוק הלוי סו"ט, וכורצאן³⁵⁸ כובאני יצ"ו.

בגב המכתב

[כתובת]: ליד סי' דוד גאזי הי"ו.

ומנין הנדודים שאני יודע בהם כולם, חמש מאות ושבעים ואחד.

350	= לבית עולמו.
351	יוני-יולי 1944.
352	למרות.
353	זהו מניין הטבילות כשטובל אדם לצורך תשובה. ראו למשל של"ה, שער האותיות, סוף אות תמג. עיקר כוונתו לומר שכתב את המכתב לאחר הכנות רבות.
354	על שהותם מחוץ לבתיהם בזמן רעידת האדמה. ראו לעיל חלק ראשון, סעיף א 1.
355	= ובזמן קריב.
356	שמות כג, כג. רומז לפסוק מקריאה בפרשת משפטים, שחלה באותו שבוע.
357	ברנ"ו לשטרות, תש"ה ליצירה, 8 בפברואר 1945.
358	הרב דוד צדוק הלוי חתם גם בשמו של כורצאן, ולכן הוסיף את האות וא"ו.

ומצד סאלם עראקי וכל ב"ב, סעיד מוסא וב"ב ובניו וב"ב, וסעיד חלא וכל ב"ב, אני הלכתי לקר[את] הוועד שבעדן ומר ארמנדא הי"ו, בשביל שיתנו להם חלקם בין הנודים. והשיבו זה, לא יתכן. שאם יתנו אפי' [לו] לאחד קדש שאינו כתוב בפנקס, אז יבואו כמה ועד כמה מיודי תימן ויאמרו שיתנו להם. ואם יעשו כן, אינו מגיע לכל או"א רבע ריאל, ושל' [ום].

מכתב ה, שבט תש"ה (פברואר 1945)³⁵⁹

ארץ ישראל, רחובות. פלשתינה, תל-אביב, רחוב הרצל מספר עשרים ושבע, דרום יהודה, עבור סעדיה אבשלום לוי.

אליכם אישים אקרא / וקולי אל אחינו לעזרה³⁶⁰ / אל נא נאבדה בגולה.³⁶¹
שי"ל / מן קדם עתיק יומין / ומן או"א ומן ז"א³⁶² / ומכל חיילין ומלאכין / דעמיה משמשין / יוסף עליכון כוותכון אלף זמנין.
לקר[את] ומ' [עלת] >ה"ה קפרא בכ"ר ח"י דוד קפרא הי"ו<, ה"ה סי' זכריה בן יאיר קפרא הי"ו, וא"ח סי' קפרא בן דוד הי"ו, וא"ח סי' צדוק בן זכריה קפרא הי"ו, וא"ח בן אחותי משה בן צדוק קפרא הי"ו, וא"ח מור' דוד בן שלמה קפרא הי"ו, וא"ח בנו סי' זכריה בן דוד קפרא ואחיו הי"ו, וא"ח אהובי וידיין סי' סעדיה קפרא ובנו אליעזר הי"ו, ושאר אחינו משפחת קפרא גו"ק בלי פירוט הי"ו.

טרם כל אני צריך להודיע לכם רבותי שאני מתפלא, וקרוב להיות לבי מונע מלכתוב לקר[את]תכם. שזה לי שנה מיום שכתבתי המכתב הראשון, ועדין היינו במדינת צנעא,³⁶³ ולא מצאתי מאחד מכם אפי' [לו] מה שהתינוק יכול לכתוב. עם כל זה, לא אמנע קולמוסי מכם, עד שאקבל תשובתכם. ולא עוד, אלא שאני סומך על מאמר רו"ל מה דבליבך על רחמך דבליביה עלך.³⁶⁴ ואם כן, יודע נסתרת, שאם חזר ח"ו אחד מכם ועדין אני בארץ

359 גנזי בית נחמה ויאיר מדאר הלוי, רחובות.

360 על פי משלי ח, ד.

361 על פי יונה א, יד.

362 ראו לעיל הערה 344 למכתב ד.

363 כאמור לעיל במכתב א.

364 תרגום: מה שבליבך על אוהבך אתה מדמה שבליבו עליך. ראו ספרי דברים, פיסקא כד. ראו גם פירוש רש"י לדברים א, כז, ד"ה: "בשנאת ה' אתנו".

מולדתי, וידעתי בו ועדיין הוא פי מִיָּדִי, ³⁶⁵ הייתי הולך להקביל את פניו למדינת הים, מבלי שיכתוב לקראתי. ק"ו בן בנו של ק"ו אם יכתוב לקראתי, שאני אלך להקביל את פניו עם כמה אנשים מאחינו. אבל אתם אחי ורעי, לא כן תדמו, ולבבכם לא כן יחשוב. ³⁶⁶

ועתה רבותי הנז' [כרים], בבקשה מכם שתלכו אל הסוכנות היהודית הי"ו, כדי שישתדלו בעדינו, וישלחו לנו כלכלה כמו שהיו מכלכלים ליודי מצעבין, כדי שנמצא נחת רוח שנים או שלושה חדשים. ותודיעו אותם שאנחנו באנו מארץ מרחקים, ³⁶⁷ וכבר גמרנו כל מה שהיה בידנו. ואנחנו היום בעירום ובחוסר כל יותר מכל הנדודים, ³⁶⁸ אנחנו יודי חידאן אשאם ויודי ברט, כלתה עלינו פרוטה מן הכיס, ולא נשאר לנו דבר למכור.

אחינו אחינו, חנונו חנונו, עזרונו עזרונו. הלא ידעתם אם לא שמעתם ³⁶⁹ אחי וריעי, משפחת קפרא, שיש עמי מבני משפחתכם ד' נשים, והם אלו: הוידה בת ח"י יוסף קפרא עם בניה ג' ואישה, ³⁷⁰ וב' בנות יעקוב בן יוסף קפרא יתומים, ואמם מרים בת יחיא חלא ממשפחת מדהלה, וסעידה בת ח"י דאוד בן צאלח קפרא שהיה יושב פי ואדי בן גראד. למה לא תחוסו ותחמלו לפחת על בנות משפחתכם.

אוי לי על שברי, נחלה מכתי, ³⁷¹ שהם סומכים על הש' [ם] ית' [ברך] ועלינו אני ואתם. ואין לי עוד בידי מה ליתן להם, אלא עינינו תלויות למרום שישגיח עלינו בעין חמלתו.

ולא עוד, אלא לא ריחמתם עלינו אפי' [לן] במכתב, ³⁷² כמו שאר אחינו שהם כותבים לקרוביהם, והם מבטיחים אותם שישתדלו בעדם ברשיונות וכסף, אם לא יהיה להם רשיונות ח"ו מן הסוכנות היהודית הי"ו. ואתם תופסים מ"ש רז"ל, מלה בסלע משתוקא בתריין. ³⁷³ עם כל זה לא נעלם מעיני רבותי מהו

365 תרגום: במידי. מידי הוא יישוב השוכן לחוף ים סוף.

366 על פי ישעיהו י, ז.

367 הם הגיעו מצפון תימן, ועשו דרך ארוכה יותר מכל יהודי תימן שהגיעו לעדן.

368 = נודדים. ראו אוצר לשון הקודש שלבני תימן (הערה 176), עמ' 179–180, ערך נודדים.

369 על פי ישעיהו מ, כח.

370 הזכירו כבררך אגב, מפני שאינו ממשפחת קפרא.

371 ירמיהו, יט.

372 כלומר בכתיבת מכתב.

373 בבלי, מגילה יח ע"א.

חשמל.³⁷⁴ חיות אש ממללות, פעמים חשות פעמים ממללות.³⁷⁵ וזה פיקוח נפש שהוא דוחה את השבת. וכעת פתחו פיכם ויאירו לנו דבריכם,³⁷⁶ ולכו לקראת הסוכנות היהודית, השב"ה יאיר מזלם ויחיה אותם, ותבקשו שישתדלו בעדינו. ותודיעו אותם, שאנחנו יודי חידאן אשאם עניים יותר מכל הנדודים. ואנחנו עלינו מארץ רחוקה, וכלתה פרוטה מן הכיס עלינו, ולא נשתייר בידינו שום דבר למכור, אלא סובלים דוחק ועוני וצער גדול. הבנים צועקים, והנשים בוכים, והאנשים נאנחים. ועל מי יש לנו להשען, על אבינו שבשמים,³⁷⁷ ועל הסוכנות היהודית שיחוסו ויחמלו עלינו, ויתנו לנו כלכלה כמו היהודים שישבו במצעבין, דבר יום ביומו,³⁷⁸ כדי שנמצא נחת רוח, אחר שסבלנו כמה צערים, כי זה לנו שנה מיום שהגענו לערי תימן,³⁷⁹ וכלה כל מה שהיה בידינו. אחינו אחינו, חנונו חנונו, ועלו לק' [ראת] הסוכנות היהודית הי"ו, והגידו להם כל הצרות והעוני שלנו, ולכם תהיה צדקה.³⁸⁰ ויול"י. תשובתכם מהרה תצמח. הצ' [עיר] דוד בלא"א צדוק הלוי.

[כתובת לתשובה]: עדן חאפת אלמעלאמה, למבר תלאתה, בית יא, עיב עזר.

ואודיע אתכם, שהגיעו אלינו לעיר אלחד' ל"ב נפשות, אחר שנסעתי למדינת עדן בג' ימים. והם זאהר רשיד וב"ב, וסעיד מוסא קמאס וב"ב, ואבראהים סעיד ובני ביתו, וסעיד חלא מדהלא וב"ב, ומרים נ' יחיא חלא ובנותיה בנות ח"י יעקוב קפרא. כל אלו אינם מנויים בפנקס ששלחו לסוכנות היהודית הי"ו. עכשיו רבותי, נא, שתשתדלו בעדם. וכן סאלם עראקי וב"ב, עדין הוא בדרך, ושלו' [ם].

ומענין מה שזכרת סי' סעדיה אבשלום הי"ו, שלא ניתן ליודי צעדה וסביבותיה כלום, אל תאמינו לדברי המהבילים. אך ורק, כ"ה לירה שנשלחה ליודי חידאן

374 יחזקאל א, פסוקים ד, כו.

375 בבלי, חגיגה יג ע"א-ע"ב.

376 על פי ברכות כב ע"א.

377 בבלי, סוטה מט ע"ב.

378 כמו שנאמר על המן שירד לישראל (שמות טז, ד).

379 כלומר לשאר ערי תימן, שהרי גם מקומם הוא חלק מתימן.

380 על דרך הכתוב בדברים כד, יג.

היושבים בעיר אלחדד בפרט, זה ודאי לא קיבלו ממנה כלום, כל שאר אחינו שהם בגול אדימה ודמת ונאדרה. וכל כך, מפני שהיא ליודי חדד, ר"ל³⁸¹ יודי חידאן, שהם עניים יותר מכל הנודדים. ואני יודע שהם כתבו לקראתכם,³⁸² אבל ידם על התחוננה. כבר נתתי לסעיד בן יוסף מנחם חלקו ממנה, מפני שאני יודע שהוא עני. אבל מוסא טירי, אמת שהוא הגיד לי אחד קרוב לו, שעדין יש בידו עתה ק"ן ריאל. ואתם אח"כ תראו אותו כשיגיע לארץ ישראל.³⁸³ וכן סאלם קהא עדין יש לו מעות. והם עתה כותבים וצועקים יותר מן העניים. אבל ברית כרותה לשפתים,³⁸⁴ וכתיו'בן] ודורש ר"ת.³⁸⁵ ושל'ום].

עדן חאפת אלמעלאמה, למבר ג' בית יא, עיב עזר.

ואם יהיה כלכלה לנודדים, שנים או שלושה חדשים, זה יהיה טוב להם, כדי שיבריאו אחר עניותם והצער שסבלו מן הרעב, ושד"י.
בס'דרן] כי ילך מלאכי לפניך ל"ב.³⁸⁶
וגענתנו פי אלדי עאדהם וצלו אלחדד, מא גא להם שי מן אל כלכלה. מא וצלו, קד רגע אשליח עדן, והם עתה בעירום ובחוסר כל. והם זאהר רשיד ומן מעה, ושל'ום].

נא, בתשובה מהרה, מפני שאני נכסוף נכספת³⁸⁷ לחזור לתימן, שהם מצפים ומייחלים לביאתי, ולא נתנו לי זמן אלא ארבעים יום ואחזור לקראתם.

סיכום

בעין פקוחה ובמחשבה תחילה פעל הרב דוד צדוק הלוי בשנת 1943 בארגון קבוצה גדולה מצפון תימן לעלייה לארץ ישראל. הם קיבלו מכתבים ממכריהם בארץ ישראל ובהם תיאורים של טוב הארץ ועידוד להגשים את חזון העלייה. מטעם האמאם יחיא

381 = רצוני לומר.

382 כלומר שלחו לכם מכתב והתלוננו שלא קיבלו.

383 הכוונה תראו שיש לו כסף.

384 בבלי, מועד קטן יח ע"א; סנהדרין קב ע"א. וכאן במובן אחר, שהוא מעדיף לא לספר יותר.

385 = רעה תבואנו (משלי יא, כז).

386 = לנחותך בדרך (שמות כג, כג). שם נכתב: לפניך והביאך אל האמרי וכי. רומז לשבוע שבו קוראים את פרשת השבוע, פרשת משפטים, בין התאריכים כא-כו בשבט תש"ה, 4-9 בפברואר 1945.

387 על פי בראשית לא, ל.

ניתנה הרשות ליהודי תימן לצאת לדרך לארץ ישראל, והשערים לכיוון העיר עדן שערו היציאה לארץ ישראל היו פתוחים.

בחדשי טבת ושבת של שנת תש"ד הנהיג הרב דוד צדוק הלוי קבוצה גדולה שמנתה כ-500 נפשות למסע ארוך מצפון תימן עד לדרומה למחנות העולים בקרבת העיר עדן, ומשם לעלייה לארץ ישראל. המעבר בשטח הנתון לשליטת האמאם יחיא התנהל ללא עיכובים. בעוברים דרך הקהילות הגדולות צנעא ודמאר הם שמעו שהדרכים לכיוון עדן נסגרו בעיירות שבתחומי הפרוטקטורט הבריטי הנשלט על ידי הסולטנים המקומיים. עקב זאת הם נאלצו לחפש אחר מקומות שהייה בקהילות הסמוכות ואחר מקורות פרנסה. הרב דוד צדוק הלוי וחברים נוספים מהקבוצה נכנסו לעיר עדן בהסתר תוך סכנה בדרכים כשהם מחופשים לערבים, והם פעלו בהצלחה מסוימת להקל על מצוקת חבריהם המעוכבים על ידי מתן סיוע כספי שהגיע מארץ ישראל. כמו כן הם פעלו ללא לאות להביא את חברי הקבוצה למחנות, ולאחר עיכובים שונים הגיעו למחנה גאולה בסביבות העיר עדן כשהם מרוששים מרכושם ולאחר שאיבדו חלק מבני משפחותיהם שנספו בדרכים בגלל התנאים הקשים. המתנה ממושכת הייתה מנת חלקם עד להגעתם לארץ ישראל בעלייה הגדולה המכונה "על כנפי נשרים".

במאמר זה נעשה ניסיון לשרטט תמונה כללית של העלייה של קבוצת הרב דוד צדוק הלוי מצפון תימן לארץ ישראל. תיאור המסע הוצג באמצעות מכתבים שנאספו מארכיונים שונים, וכן ספרי זיכרונות של חברים מהקבוצה וכותבי זיכרונות של סופרים שנתקלו בהם. התמונה תוארה בקווים כלליים, ואין ספק שכל חומר נוסף שיתגלה עשוי לשפוך אור חדש על חוליות חסרות, וכך יעשיר את התמונה בכללה. אך די במה שהוצג עד כה כדי להבליט את הדרך שהייתה זרועה במכשולים רבים, שעשתה הקבוצה מצפון תימן, שחבריה היו מבוססים מבחינה כלכלית ועד להתרוששותם בעיכובים שחוו בהמתנה לשעת כושר לכניסה לכיוון עדן. ראינו את התפזרות חלק מהקבוצה כדי למצוא אמצעי מחיה, ואת הניסיונות הקשים להיכנס למחנות העולים שבקרבת העיר עדן, ועד לעלייתם ארצה והשתכנות חלק מהקבוצה עם רכס הנערץ בקריית עקרון.

ראוי הוא הרב דוד צדוק הלוי להארה נוספת על ידי הוצאת כתביו ופרסום פועלו המבורך בתחום תפקידי בעולם הרבנות בקהילות צפון תימן ובארץ ישראל.